

Jerzy Poczobut^{a)}

 <https://orcid.org/0000-0001-8813-1854>

Równość systemów prawnych w polskim prawie prywatnym międzynarodowym: Iluzja czy rzeczywistość?

Abstract: The paper answers one of fundamental questions for the Polish private international law (narrowly understood): is the principle of equal treatment all legal systems in this law illusion or reality? Achievement of the intended goal needed investigation of following issues, which related to this principle: genesis and theoretical basis, content and indications, deviations, domestic legislative tendency and views in domestic doctrine. Considerations included in the paper confirmed the existence of the principle of equal treatment all legal systems in the Polish private international law. However the realization of this principle is not fully satisfied and needs certain improvements.

Keywords: equal treatment of legal systems — principle — exemptions — F.C. von Savigny — K. Przybyłowski — M. Pazdan — Polish codifications of private international law 1926—1965—2011 — proposals de *lege ferenda*

---

^{a)} Prof. dr hab., Uniwersytet Warszawski.

1. Wprowadzenie

Na problematykę równości w prawie prywatnym międzynarodowym składają się dwa główne zagadnienia: równość systemów prawnych, których przestrzenny zasięg działania to prawo rozgranicza, oraz równość podmiotów tego prawa, którymi są zasadniczo osoby fizyczne i prawne. Równe traktowanie systemów prawnych w prawie prywatnym międzynarodowym jest zakotwiczone w prawie międzynarodowym publicznym i wywodzi się z zasady suwerenności państw. Natomiast równe traktowanie jednostek stanowi główny element fundamentu aksjologicznego całego systemu prawa prywatnego, wyrażający się w równorzędności podmiotów tego prawa względem siebie oraz ich równości w świetle prawa¹. Obydwie te cechy konstytutywne prawa prywatnego charakteryzują

¹ Na temat różnych aspektów równości osób fizycznych i prawnych w szeroko pojętym prawie prywatnym międzynarodowym zob. np.: B. Currie, H. Hill Schreter, *Unconstitutional Discrimination in the Conflict of Laws: Privileges and Immunities*, „Yale Law Journal” 1960, T. 69, s. 1323—1391; B. Currie, H. Hill Schreter, *Unconstitutional Discrimination in the Conflict of Laws: Equal Protection*, „The University of Chicago Law Review” 1960, T. 28, s. 1—52; G. Dannemann, *Die ungewollte Diskriminierung in der internationalen Rechtsanwendung: Zur Anwendung, Berücksichtigung und Anpassung von Normen aus unterschiedlichen Rechtsordnungen*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2000; G. Dannemann, *Accidental discrimination in the conflict of laws: Applying, considering and adjusting rules from different jurisdictions*, „Yearbook of Private International Law” 2008, T. 10, s. 113—134; J. Foyer, *L'égalité en droit international privé*, „Archives de philosophie du droit” 2008, T. 51, s. 179—193; S. Hammer-Bodelet, *L'égalité des sexes en droit international privé*, Université de Rouen, Rouen, 2008 [niepubl. rozpr. dokt.]; Ch. Jessel, *Równouprawienie mężczyzny i kobiety w zakresie skutków małżeństwa na tle międzynarodowego prawa prywatnego RFN*, „Studia Prawnicze” 1978, z. 3, s. 85—96; M.P. Kinsch, *Principes d'égalité et conflits de lois*, in: *Droit international privé, Travaux du Comité français de droit international privé*, Paris, 2005, s. 117—144; A. Lelouvier, *La principe d'égalité en droit international privé: essai d'une approche systémique*, École doctorale Droit et Science Politique, Toulouse, 2019 [niepubl.]; E. Lorenz, *Zur Struktur des IPR*, Berlin, 1977, s. 66 i n.; L. Løvdal, *Private international law, Muslim laws and gender equality: The adjudication of mahr in Scandinavian, English and French courts*, University of Oslo, Oslo, 2008 [niepubl. rozpr. dokt.]; W. Ludwiczak, *Zasada równouprawienia płci w zakresie małżeńskich stosunków osobistych i majątkowych w systemach międzynarodowego prawa prywatnego państw socjalistycznych, ze szczególnym uwzględnieniem prawa polskiego*, „Studia Prawnicze” 1978, z. 3, s. 29—40; P.H. Neuhaus, *Freiheit und Gleichheit im internationalen Immaterialgüterrecht*, „Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht” 1976, H. 1, s. 191—195; S. Peari, *The Foundations of Choice of Law. Choice and Equality*, Oxford University Press, Oxford, 2018; G. Schulze, *Die Überwindung von Feindschaft durch Kollisionsrecht. Ein Grundgedanke des Internationalen Privatrechts von der Antike bis zu seiner Vergemeinschaftung in Europa*, in: *Kollision, Feindschaft und Recht*, eds. A. Chanos, Ch. Papacharalambous, D. Pyrgakis, J. Strangas, M. Tsapogas, Nomos Verlagsgesellschaft, Athen, 2016,

również prawo prywatne międzynarodowe, którego główną funkcją jest jednak zapewnienie sprawiedliwości kolizyjnej². Przedmiot niniejszego opracowania został ograniczony tylko do zagadnienia równości systemów prawnych w polskim prawie prywatnym międzynarodowym.

Zasada kolizyjnej równości systemów prawnych nie została wyrażona *expressis verbis* w polskim prawie prywatnym międzynarodowym. Mimo to prawie wszyscy przedstawiciele krajowej doktryny opowiadają się za obowiązywaniem tej zasady, zdając się przyjmować bez szerszego uzasadnienia, że ona istnieje i jest oczywista. Pogląd ten niech posłuży za hipotezę badawczą, która zostanie poddana analizie.

Zamieszczone niżej rozważania mają umożliwić weryfikację wątpliwości zawartej w tytule artykułu. Dla osiągnięcia tego celu niezbędne jest przeprowadzenie rozważań dotyczących zasady kolizyjnej równości systemów prawnych, które obejmują: 1) ustalenie jej genezy i treści, 2) analizę polskiego prawa prywatnego międzynarodowego pod względem jej realizacji, 3) identyfikację i omówienie odstępstw od tej zasady, z uwzględnieniem i oceną wchodzących w grę interesów³, a także 4) sformułowanie wniosków na temat istnienia oraz rozmiarów jej realizacji. Zakładając, że możliwa i pożądana jest poprawa obecnego stanu w rozpatrywanym zakresie, zasadne będzie zgłoszenie propozycji *de lege ferenda*.

W niniejszym opracowaniu została przyjęta wąska definicja prawa prywatnego międzynarodowego: składają się na nią wyłącznie normy ko-

---

s. 1097—1128; K. Siehr, *Równouprawnienie w zachodnioniemieckim prawie międzynarodowym dotyczącym stosunków między rodzicami a dziećmi*, „Studia Prawnicze” 1978, z. 3, s. 97—122; J. Skąpski, *Zasada równości płci w odniesieniu do stosunków między rodzicami a dziećmi (łącznie z adopcją) w socjalistycznych systemach prawa prywatnego międzynarodowego, ze szczególnym uwzględnieniem prawa polskiego*, „Studia Prawnicze” 1978, z. 3, s. 41—52; M. Sośniak, *Zasada równorzędności płci w zakresie zawarcia, unieważnienia i rozwiązania małżeństwa w socjalistycznych systemach prawa międzynarodowego prywatnego, ze szczególnym uwzględnieniem prawa polskiego*, „Studia Prawnicze” 1978, z. 3, s. 18—28; J.P. Waehler, *Równouprawnienie mężczyzny i kobiety w międzynarodowym prawie rozwodowym Republiki Federalnej Niemiec*, „Studia Prawnicze” 1978, z. 3, s. 69—84; W. Wengler, *Das Gleichheitsprinzip im Kollisionsrecht*, in: *Eranion in honorem Georgii S. Maridakis*, Bd. 3, Universitas Athenis, Athen, 1964, s. 323—379 oraz powołaną tam literaturę.

² Zob.: J. Kropholler, *Internationales Privatrecht einschließlich der Grundbegriffe des Internationalen Zivilverfahrensrechts*, Aufl. 6, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 2006, s. 24—31; J. Poczobut, *Interes w prawie prywatnym międzynarodowym. Zagadnienia węzłowe*, „Problemy Prawa Prywatnego Międzynarodowego” 2019, T. 19, s. 7; K. Schurig, *Interessen*, in: G. Kegel, K. Schurig, *Internationales Privatrecht. Ein Studienbuch*, ed. 9, C.H. Beck, München, 2004, s. 131—135 oraz powołaną tam literaturę.

³ Ogólnie o kolizyjnoprawnych interesach zob.: J. Kropholler, *Internationales...*, s. 31—36; J. Poczobut, *Interes...*, s. 5—20; K. Schurig, *Interessen...*, s. 131—150.

lizyjne, rozgraniczające w stosunkach z zakresu prawa prywatnego sfery działania systemów prawnych różnych państw przez określenie, który z nich należy zastosować. Nie obejmuje ono problematyki prawa międzynarodowego postępowania cywilnego, w skład której wchodzi przede wszystkim zagadnienia kolizji jurysdykcji oraz uznawania i wykonywania orzeczeń zagranicznych, a także prawa obcych, złożonego z norm merytorycznych określających status prawny cudzoziemców w danym państwie.

Z zakresu zamierzonych rozważań zostaną wyłączone dwie instytucje uregulowane w przepisach ogólnych ustawy z dnia 4 lutego 2011 r. — Prawo prywatne międzynarodowe⁴: klauzula porządku publicznego (art. 7 p.p.m.)⁵ i przepisy wymuszające swoje zastosowanie (koniecznego zastosowania), (art. 8 p.p.m.)⁶. Powszechnie przyjmuje się, że klauzula porządku publicznego w postaci znanej od ponad dwóch stuleci występuje w prawie prywatnym międzynarodowym każdego państwa, nawet jeżeli nie została wyraźnie zapisana⁷. Natomiast wypracowana przed ponad półwieczem koncepcja przepisów wymuszających swoje zastosowanie zyskała już trwały wyraz w jednolitym prawie kolizyjnym Unii Europejskiej i jest coraz częściej wprowadzana do prawa krajowego nie tylko jej państw członkowskich⁸. Nie ulega wątpliwości, że obydwie instytucje stanowią najistotniejsze odstępstwa od zasady kolizyjnej równości systemów prawnych. Mimo to nie wydaje się jednak, aby współcześnie

⁴ Tekst jedn. Dz.U. 2015, poz. 1792 [dalej: p.p.m.].

⁵ Na ten temat w nowszym piśmiennictwie polskim zob. A. Nowicka, w: *Prawo prywatne międzynarodowe. Komentarz*, red. J. Poczobut, Wolters Kluwer, Warszawa, 2017, s. 204—234, nb. 1—59; M. Zachariasiewicz, *Klauzula porządku publicznego*, w: *System Prawa Prywatnego*, T. 20A, *Prawo prywatne międzynarodowe*, red. M. Pazdan, C.H. Beck, Warszawa, 2014, s. 469—508, nb. 288—371; M. Zachariasiewicz, w: *Prawo prywatne międzynarodowe. Komentarz*, red. M. Pazdan, C.H. Beck, Warszawa, 2018, s. 135—154, nb. 1—48; M. Zachariasiewicz, *Klauzula porządku publicznego jako instrument ochrony materialnoprawnych interesów i wartości fori*, C.H. Beck, Warszawa, 2018 oraz powołaną tam literaturę.

⁶ Na ten temat w nowszym piśmiennictwie polskim zob.: B. Fuchs, *Statut kontraktowy a przepisy wymuszające swoje zastosowanie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, 2003; M. Mataczyński, *Przepisy wymuszające swoje zastosowanie w prawie prywatnym międzynarodowym*, Zakamycze, Kraków, 2005; M. Tomaszewski, w: *Prawo... Komentarz*, red. J. Poczobut, 2017, s. 235—249, nb. 1—43; M.A. Zachariasiewicz, *Przepisy wymuszające swoje zastosowanie*, w: *System...*, T. 20A, s. 433—469, nb. 215—287; M.A. Zachariasiewicz, w: *Prawo... Komentarz*, red. M. Pazdan, s. 154—165, nb. 1—43.

⁷ Por.: J. Poczobut, *Interes...*, s. 18; K. Schurig, *Interessen...*, s. 147; K. Schurig, *Ordre public*, in: G. Kegel, K. Schurig, *Internationales...*, s. 520—524.

⁸ Zob. M. Wilderspin, *Overriding mandatory rules*, in: *Encyclopedia of Private International Law*, T. 2, eds. J. Basedow, G. Rühl, F. Ferrari, P. de Miguel Asensio, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UE, Northampton, MA, USA, 2017, s. 1130—1136.

można było rozważyć rezygnację z nich w imię pełnej realizacji tej zasady. Wymienione instytucje zostały tak gruntownie opracowane w polskiej doktrynie, z uwzględnieniem leżących u ich podstaw motywów legislacyjnych oraz spełnianych przez nie funkcji, że nie zachodzi potrzeba ich uwzględnienia dla osiągnięcia określonego wyżej celu. Ocena znaczenia tych instytucji dla odpowiedzi na pytanie sformułowane w tytule opracowania będzie przedstawiona w zakończeniu.

2. Geneza i teoretyczne podstawy kolizyjnej równości systemów prawnych

Genezy przyjmowanej szeroko w doktrynie prawa prywatnego międzynarodowego państw Europy kontynentalnej zasady równości kolizyjnej systemów prawnych wszystkich państw należy poszukiwać w nawiązaniu do aksjologii prawa międzynarodowego publicznego⁹. Jej głównym fundamentem jest pojęcie absolutnej suwerenności państw, które wypracował Francuz Jean Bodin w drugiej połowie XVI w. Na gruncie prawa prywatnego międzynarodowego zostało ono przyjęte wiek później przez przedstawicieli holenderskiej szkoły statutowej Paula i Jana Voetów oraz Ulricha Hubera, którzy powiązali je z przyjętą wcześniej sztywną teorią terytorializmu prawa, głoszącą, że każde prawo obowiązuje jedynie na swoim obszarze¹⁰. Zyskująca ówczasie coraz szersze uznanie idea współpracy między państwami wymagała złagodzenia owej teorii; znalazło ono wyraz w zasadzie wzajemnego uznawania praw krajowych w rozwiązywaniu powstających między nimi konfliktów (*comitas gentium*).

Stosownie do trzeciej maksymy stworzonego przez Hubera systemu

---

⁹ Zob. J. Jakubowski, *Prawo międzynarodowe prywatne. Zarys wykładu*, PWN, Warszawa, 1984, s. 12, który wskazuje na wspólne podstawy teoretyczne i aksjologiczne prawa międzynarodowego publicznego i prawa prywatnego międzynarodowego, z nowszego zaś piśmiennictwa A. Hills, *Connecting Public and Private International Law*, in: *Linkages and Boundaries in Private and Public International Law*, eds. D. French, K. MacCall-Smith, V. Ruiz Abou-Nigm, Hart Publishing, Oxford—London—New York—New Delhi—Sydney, 2018, s. 13—32; D. French, K. MacCall-Smith, V. Ruiz Abou-Nigm, *Introduction: Systematic Dialogue: Identifying Commonalities and Exploring Linkages in Private and Public International Law*, in: *Linkages...*, eds. D. French, K. MacCall-Smith, V. Ruiz Abou-Nigm, s. 1—12.

¹⁰ Bliżej na temat terytorializmu w holenderskiej szkole prawa prywatnego międzynarodowego zob. M. Sośniak, *Rozwój nauki prawa prywatnego międzynarodowego*, w: *System...*, T. 20A, s. 44—45, nb. 113—115 oraz powołaną tam literaturę.

prawa kolizyjnego zaprezentowanego w dziele *Praelectiones iuris romani et hodierni* „rządy państw dokładają kurtuazyjnych starań, aby prawo każdego narodu, wykonywane w jego granicach, wszędzie zachowało swoją moc, o ile nie będzie to łączyć się z uszczerbkiem dla władzy lub praw innego rządzącego, lub jego obywateli”¹¹. Uznanie mocy wiążącej obcego prawa na własnym terytorium nie wynika jednak z ciężącego na suwerenie obowiązku, lecz z jego nieprzymuszonej woli i oczekiwania, że obcy suweren postąpi podobnie; takie zaś postępowanie ułatwi obrót, przynosząc tym samym wzajemne korzyści¹². Według niektórych, z biegiem czasu, wskutek upowszechniania się praktyki wynikającej z kurtuazji międzynarodowej, zasada ta uległa przekształceniu w obowiązującą regułę prawa narodów¹³. Huber dopuszczał rezygnację z uwzględniania prawa obcego wtedy, gdy jest w tym zainteresowany miejscowy porządek prawny¹⁴. Tak pojmowana kolizyjnoprawna kurtuazja daje podstawę do stwierdzenia, że systemy prawne obowiązujące na terytoriach podległych różnym suwerenom powinny być traktowane równorzędnie.

Bodinowskie pojęcie suwerenności przybrało współcześnie postać suwerennej równości państw, która stanowi podstawową zasadę prawa międzynarodowego publicznego¹⁵. Z istnienia suwerenności państwowej wywodzi się domniemanie, że każde państwo może czynić wszystko, co nie jest zakazane przez wiążące je normy prawa międzynarodowego. Równość suwerennych państw oznacza zaś, że są one równorzędne pod

¹¹ Przekład na język polski M. Sośniak, *Rozwój...*, s. 47, nb. 121.

¹² Por. K.H. Etter, *Vom Einfluss des Souvänitätsgedankens auf das Internationale Privatrecht*, Poligraphischer Verlag, Zürich, 1959, s. 20—22; W. Ludwiczak, *Międzynarodowe prawo prywatne*, wyd. 2., PWN, Warszawa, 1967, s. 93 oraz powołaną tam literaturę. Inaczej M. Sośniak, *Rozwój...*, s. 48—49, nb. 124—125, który z przytoczonej maksymy wywodzi obowiązek stosowania prawa obcego.

¹³ Por. K.H. Etter, *Vom Einfluss...*, s. 22, 103.

¹⁴ Por. W. Ludwiczak, *Międzynarodowe prawo prywatne*, wyd. 5., oprac. K. Kruczałak, Przedsiębiorstwo Wydawnicze „Ars boni et aequi”, Warszawa, 1996, s. 80.

¹⁵ Zob. w szczególności: art. 2 ust. 1 Karty Narodów Zjednoczonych (San Francisco, 24.06. 1945) i Deklarację zasad prawa międzynarodowego dotyczących przyjaznych stosunków i współdziałania państw zgodnie z Kartą Narodów Zjednoczonych (rezolucja Zgromadzenia Ogólnego 2625 — XXV, 24.10.1970), a także K.H. Etter, *Vom Einfluss...*, s. 48—50 oraz np. J. Barcik, T. Srogosz, *Prawo międzynarodowe publiczne*, wyd. 3., C.H. Beck, Warszawa, 2017, s. 62—63; W. Czapliński, A. Wyrozumska, *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*, wyd. 3., Warszawa, 2014, s. 179—180; W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, wyd. 16., Wolters Kluwer, Warszawa, 2015, s. 122—123; J. Pieńkos, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Zakamycze, Kraków, 2004, s. 70—71; M.N. Shaw, *International Law*, ed. 6, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 214; C. Warbrick, *States and Recognition*, in: *International Law*, ed. M.D. Evans, Oxford University Press, Oxford, 2006, s. 222—224 oraz powołaną tam literaturę.

względem prawnym. Konsekwencją suwerenności państwa są przysługujące mu kompetencje własne; zalicza się do nich m.in. stanowienie prawa, które ma obowiązywać na jego terytorium, w tym także prawa prywatnego międzynarodowego. Suwerenna równość państw implikuje równorzędność ich porządków prawnych na płaszczyźnie międzynarodowej. Przeniesiona na płaszczyznę kolizyjnoprawną powinna oznaczać równe traktowanie wszystkich systemów prawnych przy stanowieniu i stosowaniu prawa.

Za kontynuatora teorii kurtuazji międzynarodowej uchodzi powszechnie Niemiec Friedrich Carl von Savigny, twórca sformułowanej w połowie XIX w. teorii ponadpaństwowego uniwersalizmu kolizyjnego, który wyrażał się w zerwaniu z autonomią poszczególnych państw na obszarze prawa prywatnego międzynarodowego¹⁶. Odrzucił on zasadę absolutnej suwerenności Bodina, uzasadniającą oczekiwanie, aby w granicach każdego państwa obowiązywało wyłącznie jego prawo, oraz wykluczającą możliwość domagania się, aby prawo danego państwa obowiązywało poza jego granicami. Postulowana przez Savigny'ego międzypaństwowa wzajemność w traktowaniu stosunków prawnych oraz wywodzona z niej równość w traktowaniu obywateli własnych i cudzoziemców implikowały przyjęcie zasady przeciwnej, która wynika z istnienia prawnej wspólnoty narodów utrzymujących wzajemne stosunki (*die Gemeinschaft der miteinander verkehrenden Nationen*)¹⁷. Sformułował ją w słynnym stwierdzeniu, że „dla każdego stosunku prawnego powinno się znaleźć taki obszar prawny, do którego ten stosunek, ze względu na swą szczególną naturę, przynależy lub któremu podlega — siedziba stosunku prawnego” (*bei jedem Rechtsverhältnis dasjenige Rechtsgebiet aufgesucht werde, welchem dieses Rechtsverhältnis seiner eigentümlicher Natur nach angehört oder unterworfen ist — Sitz des Rechtsverhältnisses*)¹⁸. W zdaniu tym *implycite* zawarta została zasada kolizyjnej równorzędności systemów prawnych różnych państw¹⁹, określona przez niego jako „przyjazne dopuszczenie między suwerennymi państwami” (*freundliche Zulassung unter so-*

¹⁶ Por. K.H. Etter, *Vom Einfluss...*, s. 94—98.

¹⁷ Zob. F.C. von Savigny, *System des heutigen römischen Rechts*, Bd. 8, Veit und Comp., Berlin, 1849, s. 27.

¹⁸ F.C. von Savigny, *System...*, s. 28.

¹⁹ Por. K.H. Etter, *Vom Einfluss...*, s. 95; J. Kropholler, *Internationales...*, s. 14, 16; M. Martinek, J. Poczobut, *Doświadczenia Niemiec i Szwajcarii w kodyfikacji prawa prywatnego międzynarodowego*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2003, z. 4, s. 747; M. Sośniak, *Rozwój...*, s. 52, nb. 135; M. Pazdan, *O zmiennych losach i perspektywach na przyszłość odesłania w prawie prywatnym międzynarodowym*, w: *Oblicza prawa cywilnego. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Janowi Błęszyńskiemu*, red. K. Szczepańska-Kozłowska, Wolters Kluwer, Warszawa, 2013, s. 341.

uveränen Staaten)²⁰. Według niektórych, owo „dopuszczenie” nie stanowi jednak, jak przyjmowano dosyć powszechnie wcześniej, gestu przyjaznej współpracy, lecz jest obciążającym państwa międzynarodowym obowiązkiem²¹.

Od zasady siedziby stosunku prawnego i wynikającej z niej zasady równego traktowania kolizyjnego wszystkich systemów prawnych Savigny przewidział wyjątek, polegający na stosowaniu ustaw własnego państwa, które ze względu na ich bezwzględnie wiążący charakter obowiązują również cudzoziemców (*Gesetze von streng positiver, zwingender Natur*)²². Pojęcie takich ustaw obejmowało zarówno zasady, których dotyczy współczesna klauzula porządku publicznego, jak też zasady nieuznawania w państwie *fori* niektórych instytucji prawnych państw obcych²³. W ostatnim półwieczu przyjmuje się, że nawet zachodząca współcześnie ewolucja prawa prywatnego międzynarodowego w kierunku uwzględniania interesów państw oraz materialnoprawnych interesów stron niektórych stosunków prawnych, powodująca poszerzenie kategorii norm krajowych, od których nie można odstąpić, stosując prawo obce, nie narusza stworzonej przez Savigny’ego i nadal zasadniczo akceptowanej w kontynentalnej Europie podstawy do traktowania prawa obcego równorzędnie z prawem własnym²⁴. Savigny’ego mechanizm określania prawa właściwego i wynikająca z niego zasada kolizyjnej równości systemów prawnych stanowią dwa główne składniki teoretycznego fundamentu, na którym opierają się współcześnie wszystkie kontynentalnoeuropejskie kodyfikacje prawa prywatnego międzynarodowego.

Znacznie mniej zwolenników w doktrynie zyskał pogląd, zgodnie z którym podstawy do stosowania prawa obcego należy upatrywać nie w przepisach prawa, lecz w etycznych wartościach, na których opiera się prawo prywatne międzynarodowe. Jedną z tych fundamentalnych wartości jest obowiązujący wszystkie państwa moralny nakaz zapewnienia sprawiedliwości międzynarodowej²⁵. Podwaliny pod rozwój tego poglądu położył w połowie XIX w. Włoch Pasquale Stanislao Mancini, twórca teorii narodowości²⁶. Niezbędną przesłanką dla respektowania nakazu

²⁰ Zob. F.C. von Savigny, *System...*, s. 28 oraz 30.

²¹ Por. M. Sośniak, *Rozwój...*, s. 52, nb. 135.

²² Por. K.H. Etter, *Vom Einfluss...*, s. 95.

²³ K.H. Etter, *Vom Einfluss...*, s. 95.

²⁴ Por. J. Kropholler, *Internationales...*, s. 18, 25, 644.

²⁵ Por.: G. Schulze, *Moralische Forderungen und das IPR*, „Praxis des Internationalen Privat- und Verhrensrechts” 2010, H. 4, s. 29, a także J. Kropholler, *Internationales...*, s. 24—25 oraz powołaną tam literaturę.

²⁶ Zob. K.H. Etter, *Vom Einfluss...*, s. 99—102; G. Schulze, *Die Überwindung...*, s. 1104.

zapewnienia sprawiedliwości międzynarodowej wydaje się uznanie obowiązującego w prawie prywatnym międzynarodowym zasady równości wszystkich systemów prawnych.

3. Treść i przejawy zasady kolizyjnej równości systemów prawnych w prawie polskim

Według zasady kolizyjnej równości systemów prawnych, każdy z nich może okazać się prawem właściwym dla odpowiednio określonej sytuacji życiowej i z tej perspektywy należy go traktować na równi z innymi, a więc bez różnicowań zarówno dyskryminacyjnych, jak i preferencyjnych. Akceptują ją prawie wszyscy przedstawiciele polskiej doktryny prawa prywatnego międzynarodowego, którzy się na ten temat wypowiedzieli²⁷. Konsekwencją wspomnianej zasady powinien być brak *a priori* preferencji dla przyjmowania właściwości prawa własnego w zestawieniu z prawem obcym. W polskim prawie prywatnym międzynarodowym nie obowiązuje bowiem ani generalna zasada właściwości *legis fori*, stosownie do której zastosowanie prawa obcego jako właściwego byłoby wyjątkiem od ogólnej właściwości prawa własnego, ani też domniemanie, zgodnie z którym wątpliwości należy rozstrzygać na korzyść prawa obowiązującego w siedzibie władzy orzekającej (*in dubio lex fori*)²⁸. Takiej zasady lub takiego domniemania nie należy w szczególności wywodzić z przepisów ogólnych ustawy kolizyjnej z 2011 r.: zawierającego klauzulę porządku publicznego art. 7 p.p.m., art. 8 ust. 1 p.p.m. dotyczącego przepisów

²⁷ Podobnie jest we wszystkich nowszych europejskich kodyfikacjach prawa prywatnego międzynarodowego: nie uprzywilejowują one zasadniczo *legis fori*; zob. J. Kropholler, *Internationales...*, s. 44–45, przyp. 1; E. Vassilikakis, *Orientations méthodologiques dans les codifications récentes du d.i.p. in Europe*, ANRT, Paris, 1987, s. 25 i n. Inaczej w odniesieniu do prawa polskiego tylko S. Sołtysiński, *Recenzja pierwszego wydania podręcznika M. Pazdana, Prawo prywatne międzynarodowe. Zarys wykładu*. Warszawa 1987, s. 262, „Państwo i Prawo” 1988, z. 11, s. 112.

²⁸ Por. K. Przybyłowski, *Prawo prywatne międzynarodowe. Część ogólna*, Księgarnia Gubrynowicz i Syn, Lwów, 1935, s. 184–185; W. Ludwiczak, *Międzynarodowe...*, wyd. 5., 1996, s. 132; M. Pazdan, *Prawo prywatne międzynarodowe*, wyd. 16., Wolters Kluwer, Warszawa, 2017, s. 111, nb. 111; M. Sośniak, *Prawo prywatne międzynarodowe*, wyd. 3., Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, 1991, s. 54; B. Walaszek, *Zasady dotyczące pojmowania i stosowania własnego prawa*, w: B. Walaszek, M. Sośniak, *Zarys prawa międzynarodowego prywatnego*, wyd. 2., PWN, Warszawa, 1973, s. 128–129; K. Sznajder-Peroń, *Zagadnienia związane z pojmowaniem i stosowaniem prawa właściwego*, w: *System...*, T. 20A, s. 510, nb. 377–379.

wymuszających swoją właściwość oraz z art. 10 ust. 2 p.p.m. o zastępczej właściwości prawa polskiego w braku możliwości stwierdzenia w rozsądnym terminie treści właściwego prawa obcego. Z natury zasady kolizyjnej równości systemów prawnych wynika, że dopuszcza się od niej wyjątki polegające na zróżnicowanym traktowaniu tych systemów, o ile są wystarczająco usprawiedliwione.

Zasada kolizyjnej równości systemów prawnych nie została wyraźnie zapisana w polskim prawie prywatnym międzynarodowym. Wyprowadza się ją z teoretycznych założeń, które stanowią fundament tego prawa i na których opiera się funkcjonowanie przyjętego w Polsce mechanizmu kolizyjnego, a także z treści całokształtu norm kolizyjnych tworzących system tego prawa. Wyrazem równego traktowania własnego i obcych porządków prawnych jest również zasadnicze określanie przez polskiego ustawodawcę prawa właściwego za pomocą zupełnych norm kolizyjnych, które dopuszczają na równi właściwość prawa własnego i obcego²⁹. Jeżeli zatem występują określone w łączniku takiej normy przesłanki powiązania z prawem obcym, zostanie ono zastosowane jako prawo właściwe. Z zupełnych norm kolizyjnych składa się również jednolite prawo prywatne międzynarodowe Unii Europejskiej i prawo zawarte w wiążących Polskę wielostronnych umowach międzynarodowych.

Potwierdzenia zasady kolizyjnej równorzędności systemów prawnych można także upatrywać w ogólnych przepisach ustawy z 2011 r., przewidujących stosowanie jako właściwego prawa, z którym stosunek prawny jest najściślej związany: art. 9 zdanie drugie, stosownie do którego w braku wskazania prawa właściwego przez prawo państwa, w którym obowiązują różne systemy prawne, stosuje się system powiązany najściślej z danym stosunkiem prawnym; art. 10 ust. 1, według którego jeżeli nie można ustalić okoliczności przesądzających o właściwości prawa, to stosuje się prawo najściślej związane z danym stosunkiem, oraz służący wypełnianiu luk art. 67, w myśl którego w razie braku wskazania prawa właściwego przez zawarte w różnych źródłach prawa przepisy obowiązujące w Polsce do stosunku objętego zakresem tej ustawy należy stosować prawo państwa, z którym stosunek ten jest najściślej związany. Przyjęty we wspomnianych przepisach sposób określenia prawa właściwego zapewnia bowiem równe traktowanie wszystkich systemów prawnych. Świadczy o tym pośrednio, chociaż w ograniczonym zakresie, także podobne rozwiązanie kwestii wielorakiego obywatelstwa cudzoziemca w art. 2 ust. 1 p.p.m., według którego cudzoziemiec mający obywatelstwo dwóch lub więcej państw podlega, jako prawu ojczystemu, prawu tego z nich, z którym jest najściślej związany.

²⁹ Por. K.H. Etter, *Vom Einfluss...*, s. 147—149.

Zasada kolizyjnej równości systemów prawnych powinna znajdować wyraz nie tylko w procesie stanowienia, lecz również wykładni i stosowania prawa prywatnego międzynarodowego, w szczególności w posługiwaniu się analogią i wypełnianiu luk.

Zasada równorzędnego traktowania wszystkich praw potencjalnie właściwych dla odpowiednio określonego zakresu, zgodnie z którą prawo obce powinno być traktowane kolizyjnie na równi z prawem własnym, stanowiła podstawę do sformułowania w polskiej doktrynie następujących zasad, które co prawda odnoszą się zasadniczo do stosowania właściwego prawa materialnego, ale podobnie należy traktować także normy kolizyjne: 1) prawo obce należy stosować w granicach jego właściwości, które są wyznaczane przez własne, a jedynie wyjątkowo przez obce normy kolizyjne; 2) każde prawo właściwe należy stosować jako prawo, nie zaś jako fakt, który wymaga dowodu; 3) prawo właściwe, które obowiązuje w danym państwie, stosuje się jako prawo tego państwa, a nie jako prawo inkorporowane do własnego systemu prawnego; 4) obce prawo właściwe stosuje się oraz interpretuje według zasad w nim przyjętych³⁰.

4. Niestosowanie kolizyjnej wzajemności i odwetu w prawie polskim

Z fundamentalnej zasady równości wszystkich systemów prawnych w prawie prywatnym międzynarodowym można wywodzić ściśle z nią powiązaną zasadę niestosowania kolizyjnej wzajemności. W polskiej doktrynie, przez ostatnie stulecie, ukształtował się pogląd, że równorzędne traktowanie wszystkich systemów prawnych, z których każdy może okazać się prawem właściwym, nie powinno zależeć od wzajemności. Polega ona na uzależnieniu traktowania obcych osób fizycznych i prawnych w danym państwie od tego, jak postępują obce państwa z takimi osobami tegoż państwa. Uzależnienie to może wystąpić w odniesieniu do rozwiązań przyjętych zarówno w prawie materialnym, jak i kolizyjnym, jednak praktyczne znaczenie ma głównie w dziedzinie prawa obcego, które za pomo-

³⁰ Zasady te sformułował K. Przybyłowski, *Prawo...*, s. 183—190. Ich katalog był następnie uzupełniany przez M. Pazdana w kolejnych wydaniach jego podręcznika (począwszy od *Prawa prywatnego międzynarodowego. Zarys wykładu*, PWN, Warszawa, 1987, s. 77—80 po *Prawo prywatne międzynarodowe*, wyd. 16., Wolters Kluwer, Warszawa, 2017, s. 11—114, nb. 111—114) i został szerzej omówiony przez K. Sznajder-Peroń, *Zagadnienia...*, s. 508—537, nb. 372—417.

cą norm merytorycznych określa status prawny cudzoziemców w danym państwie³¹. Przez wzajemność w prawie prywatnym międzynarodowym należy rozumieć uzależnienie stosowania obcego prawa, które okazało się w danej sprawie prawem właściwym, od stwierdzenia, że według norm kolizyjnych tego prawa w porównywalnej sprawie powiązanej z polskim obszarem prawnym zastosowane byłoby jako właściwe prawo polskie³².

W trakcie prac nad pierwszą polską kodyfikacją prawa prywatnego międzynarodowego w Sekcji prawa cywilnego Komisji Kodyfikacyjnej wystąpiła różnica poglądów na temat celowości oraz sposobu regulacji wzajemności i odwetu³³. Zdecydowanym zwolennikiem tych instytucji był F. Zoll, który przewidział ich stosowanie w art. 37 swego projektu ustawy kolizyjnej³⁴, oraz przedstawiciel Ministerstwa Sprawiedliwości Dbalowski, niejednoznaczne zaś stanowisko zajmował M. Allerhand³⁵. Stosowaniu odwetu sprzeciwił się natomiast zasadniczo L. Petrażycki³⁶. Również M. Rostworowski był przeciwny uzależnianiu stosowania polskiego prawa prywatnego międzynarodowego od wzajemności i dlatego nie zamieścił w swoim projekcie ustawy kolizyjnej przepisu o odwecie. Uznał on, że „nie wypada urzeczywistnienia tej idei prawnej, którą my uważamy za odpowiednią, czynić zależnym od stanowiska obcego państwa, które równie swobodnie oświadczyło się za inną ideą prawną”, a odrzucając wzajemność, „tem bardziej usunąć winniśmy odwet, czyli naśladownictwo obcego państwa w tem właśnie, co uważamy za niewłaściwe i nieodpowiednie”³⁷.

³¹ Por. K. Przybyłowski, *Prawo...*, s. 180.

³² Por. M. Pazdan, *Prawo...*, wyd. 16., 2017, s. 112—113, nb. 114; K. Sznajder-Peroń, *Zagadnienia...*, s. 529, nb. 400 oraz T. Erciński, *Prawo obce w sądowym postępowaniu cywilnym*, PWN, Warszawa, 1981, s. 208. Od tak pojmowanej wzajemności należy odróżnić wzajemność polegającą na przewidzianym w art. 1145 k.p.c. uznaniu z mocy prawa zagranicznych orzeczeń sądowych w sprawach cywilnych, zob. W. Ludwiczak, *Międzynarodowe...*, wyd. 5., 1996, s. 133.

³³ Według F. Zolla (*Międzynarodowe i międzydzielnicowe prawo prywatne w zarysie*, Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”, Warszawa, 1937, s. 49), odwet „polega w ogólności na tem, że jeżeli jakieś obce państwo B traktuje obywateli państwa A pod względem prawnym gorzej niż własnych albo gorzej niż obywateli innych państw obcych, natenczas państwo A odwzajemnia się, traktując obywateli państwa B również nieprzychylnie”.

³⁴ Zob. F. Zoll, *Projekty ustaw o polskim prawie międzynarodowym prywatnym i o prawie międzydzielnicowym prywatnym*, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne” 1920, nr 1—4, s. 87.

³⁵ Zob. *Protokoły obrad sekcji prawa cywilnego Komisji Kodyfikacyjnej*, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne” 1920, nr 1—4, s. 66 i n.; M. Allerhand, *Uwagi do projektu międzynarodowego prawa prywatnego*, Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej (Sekcja prawa cywilnego), Kraków, 1920, s. 14.

³⁶ Zob. *Protokoły...*, s. 66 i n.

³⁷ Zob. M. Rostworowski, *Projekty ustaw o zbiegu ustawodawstw cywilnych w prawnym obrocie międzynarodowym i w obrocie wewnętrznym. Część I. Obrót prawny międzynarodowy*, Kraków, 1920, s. 41 i n.

Niezależnie od tego, że ostatecznie odwet został uregulowany w art. 40 ustawy z dnia 2 sierpnia 1926 r. o prawie właściwym dla stosunków prywatnych międzynarodowych (Prawo prywatne międzynarodowe)³⁸ znamienne było sformułowane niespełna dekadę później stanowisko K. Przybyłowskiego w odniesieniu do wzajemności kolizyjnoprawnej, że „współczesne polskie prawo prywatne międzynarodowe nie zezwala sądziemu (czy innej władzy stosującej prawo) na odstąpienie w konkretnych przypadkach od przewidzianych w niem zasad z tego powodu, że państwa obce stosują odmienne normy kolizyjne w stosunku do polskich osób fizycznych czy prawnych; nie ma więc mowy o działaniu ani zasady wzajemności, ani odwetu w takim znaczeniu”³⁹.

Mimo że w polskiej doktrynie prawa prywatnego międzynarodowego od ponad półwiecza problematyka niestosowania wzajemności kolizyjnoprawnej była podnoszona jedynie sporadycznie i zdawkowo, nie budzi wątpliwości wyrażany przez jej przedstawicieli jednolity i dosyć dla nich oczywisty pogląd o niedopuszczalności uzależnienia stosowania obcego prawa od zbieżności — w podobnej sprawie — zawartych w nim rozwiązań kolizyjnych z rozwiązaniami prawa polskiego. Stanowisko przeciwne prowadziłyby bowiem do zanegowania fundamentalnego dla mechanizmu kolizyjnego i powszechnie akceptowanego założenia, zgodnie z którym każde państwo może według swego uznania ustalać przesłanki i kryteria stosowania prawa obcego.

---

³⁸ Dz.U. 1926, nr 101, poz. 581 ze zm. [dalej: p.p.m. 1926 lub ustawa kolizyjna z 1926 r.]. „Odwet. Art. 40. Przeciw państwu, które w zakresie prawa prywatnego traktuje obywateli polskich gorzej niż własnych, albo gorzej niż obywateli innych państw obcych, lub w ogóle odmawia im ochrony prawnej, udzielanej zobopólnie wśród państw cywilizowanych, Rada Ministrów może wydać rozporządzenie, które określi materję, kierunek i rozmiary, w jakich w stosunku do tego obcego państwa i jego obywateli zasada odwetu ma być stosowana”. Artykuł ten został uchylony przez art. 4 dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 stycznia 1936 r. o ochronie interesów Państwa Polskiego i jego obywateli w stosunkach międzynarodowych (Dz.U. nr 3, poz. 22). Według art. 1 tego nieobowiązującego już dekretu, „jeżeli państwo obce: 1) traktuje obywateli polskich gorzej niż obywateli innych państw obcych, albo 2) ogranicza Państwo Polskie lub jego obywateli w rozporządzaniu swym majątkiem, znajdującym się poza granicami Rzeczypospolitej, a w szczególności utrudnia im dochodzenie swych roszczeń, 3) nie zapewnia obywatelom polskim przebywającym na jego obszarze ochrony prawnej, udzielanej powszechnie przez państwa obce, albo wreszcie 4) w jakikolwiek inny sposób na skutek wydanych przez siebie przepisów naraża na uszczerbek interesy materialne Państwa Polskiego lub jego obywateli, mogą być wydane zarządzenia ochronne”. Przepis ten dotyczył zarówno odwetu merytorycznego, jak też kolizyjnego. Nie został on przeniesiony do późniejszych kodyfikacji polskiego prawa prywatnego międzynarodowego.

³⁹ Zob. K. Przybyłowski, *Prawo...*, s. 181.

5. Odstępstwa od zasady kolizyjnej równości systemów prawnych w prawie polskim

5.1. Uwagi wstępne

Od zasady kolizyjnej równości systemów prawnych istnieją odstępstwa, przejawiające się zarówno w nieprawidłowym podejściu przy wykładni i stosowaniu obcego prawa właściwego, jak też w rozwiązaniach przyjętych dla regulacji niektórych kwestii, które wyrażają się w gorszym traktowaniu prawa obcego niż własnego. O ile jednak takie podejście należy oceniać negatywnie i starać się mu przeciwdziałać, o tyle wspomniane rozwiązania legislacyjne znajdują z reguły uzasadnienie w dążeniu do realizacji bardziej lub mniej akceptowalnych celów, jakim mają służyć. Można zatem twierdzić, że rozwiązania te nie stanowią zaprzeczenia zasady, lecz powinno się je postrzegać jako wyjątki świadomie od niej przyjęte.

W orzecznictwie sądów wszystkich państw obserwuje się stałą tendencję do zmniejszania, w miarę możliwości, zakresu zastosowania prawa obcego na korzyść własnego. Wynika ona z kilku przyczyn. Po pierwsze, z odmienności prawa obcego, ponieważ jego treść odbiega z reguły od treści przepisów *legis fori*. Po drugie, z tego powodu istnieje uznawana za naturalną skłonność każdego systemu prawa do obejmowania swym wpływem możliwie największej liczby stosunków w jakikolwiek sposób z nim powiązanych. Po trzecie, sąd zawsze zna własne prawo lepiej niż obce, dlatego łatwiej mu je stosować. Po czwarte, sąd z reguły nie zna prawa obcego i dotyczącego go orzecznictwa, a ich poznanie wymaga znacznego wysiłku organizacyjnego i intelektualnego⁴⁰. Po piąte, stosowanie przez sąd prawa obcego jest zawsze obarczone ryzykiem popełnienia błędu, ponieważ nigdy nie osiągnie się całkowitej pewności co do treści tego prawa i relewantnego orzecznictwa⁴¹. Wreszcie, po szóste, sądy wykazują skłonność do kierowania się w orzekaniu interesem państwa ich siedziby. Wspomniana tendencja ogólna przejawia się szczególnie wy-

⁴⁰ Na temat tych czterech zasad por. J. Kropholler, *Internationales...*, s. 42—49; K. Przybyłowski, *Prawo...*, s. 184.

⁴¹ Por. J. Poczobut, *Statut zastępczy w nowej ustawie z 2011 r. — Prawo prywatne międzynarodowe — zagadnienia podstawowe*, w: *Prawo międzynarodowe — terażniejszość, perspektywy, dylematy. Księga jubileuszowa Profesora Zdzisława Galickiego*, red. E. Mikos-Skuza, K. Myszone Kostrzewa, J. Poczobut, Wolters Kluwer, Warszawa, 2013, s. 643; K. Schurig, *Anwendung ausländischen Rechts*, in: G. Kegel, K. Schurig, *Internationales...*, s. 510—513.

rażnie wtedy, gdy powstają wątpliwości przy wykładni obowiązujących przepisów, oraz gdy w braku stosownych przepisów kolizyjnych zachodzi konieczność wypełnienia istniejących luk.

Gorsze traktowanie prawa obcego wyraża się nie tylko w ograniczaniu zakresu jego stosowania, ale również w zasadniczym niestosowaniu tego prawa, uwzględnianiu go tylko na wniosek oraz ograniczaniu jego znaczenia przy korzystaniu ze środków odwoławczych⁴². Wspomniane przejawy dyskryminacji prawa obcego występowały i występują również dzisiaj, w różnym stopniu, w wielu państwach.

Dyskryminacyjne — do określonego stopnia — traktowanie prawa obcego w porównaniu z własnym, które przejawia się w legislacji i orzecznictwie państw Europy kontynentalnej oraz znajduje wyraz w postulatach niektórych przedstawicieli jej doktryny, nie jest tam generalnie uznawane za zaprzeczenie zasady kolizyjnego zrównania obydwu kategorii praw ani za świadectwo braku jej istnienia⁴³.

5.2. Wielość obywatelstw

Obywatelstwo pozostaje tradycyjnie głównym łącznikiem personalnym polskiego prawa prywatnego międzynarodowego w sprawach rodzinnych i dotyczących ogólnego statusu osób fizycznych. Dlatego też duże znaczenie miało zawsze unormowanie w tym prawie problemu wielości obywatelstw. Jego doniosłość wzrosła dodatkowo wskutek łagodzenia negatywnego stanowiska państw względem wielorakiego obywatelstwa oraz nasilenia się procesu międzynarodowej migracji, powodującej szybki wzrost liczby osób, które uzyskały obywatelstwo dwóch lub więcej państw, szczególnie w wyniku liberalnego traktowania obywatelstwa mężatki i dzieci urodzonych w małżeństwach mieszanych⁴⁴.

W prawie prywatnym międzynarodowym wykorzystano publiczno-prawną instytucję obywatelstwa jako łącznik, za pomocą którego następuje określenie prawa właściwego. Z tego punktu widzenia zjawisko wielości obywatelstw stanowiło problem wymagający uregulowania, ponieważ mechanizm rozstrzygania kolizji między systemami prawnymi różnych państw dopuszcza uwzględnienie w stosunku do jednej osoby tylko jednego obywatelstwa. W braku odpowiedniego przepisu wykluczone jest odstąpienie od stosowania łącznika obywatelstwa wtedy, gdy osoba ma dwa obywatelstwa lub więcej, i zastępcze ustalenie prawa właściwego na podstawie innego dotyczącego jej łącznika personalnego, np. miejsca za-

⁴² Por. K. Przybyłowski, *Prawo...*, s. 184, 190, przyp. 1.

⁴³ Por. J. Kropholler, *Internationales...*, s. 42 i n.

⁴⁴ Por. M. Pazdan, *Osoby fizyczne*, w: *System...*, T. 20A, s. 565, nb. 16.

mieszkania. Regulacja problemu wielorakiego obywatelstwa w prawie prywatnym międzynarodowym, dokonywana niezależnie od stanowiska przyjmowanego w tym względzie w publicznym prawie krajowym i międzynarodowym, polega na sformułowaniu reguł pozwalających ustalić, prawo którego z państw, z którymi dana osoba jest związana stosunkiem obywatelstwa, ma być zastosowane jako jej prawo ojczyste.

W polskiej doktrynie i krajowym prawie prywatnym międzynarodowym przyjęto, pod wpływem dotyczących obywatelstwa regulacji publicznoprawnych⁴⁵, podejście do problemu wielości obywatelstw polegające na rozróżnieniu dwóch sytuacji: gdy jednym z obywatelstw, które ma dana osoba, jest obywatelstwo polskie, oraz gdy osoba ma obywatelstwo kilku państw obcych⁴⁶. Mimo że w ustawie Prawo prywatne międzynarodowe z 1926 r. nie uregulowano tego zagadnienia, przez okres jej obowiązywania dominował pogląd, że w razie wielości obywatelstw, z których jedno jest polskie, ono powinno być miarodajne, co znaczyło, że „daną osobę należy traktować tak, jak gdyby była wyłącznie tylko obywatelem polskim”⁴⁷.

Wspomniany pogląd doczekał się wyrazu prawnego w art. 2 § 1 ustawy z dnia 12 listopada 1965 r. — Prawo prywatne międzynarodowe⁴⁸, zgodnie z którym jeżeli ustawa przewiduje właściwość prawa ojczystego, obywatel polski podlega prawu polskiemu, chociażby prawo innego państwa uznawało go za obywatela tego państwa. Natomiast w odniesieniu

⁴⁵ Według art. 87 Konstytucji z 17 marca 1921 r. oraz podobnie brzmiących przepisów ustaw o obywatelstwie polskim, art. 1 ustawy z 20 stycznia 1920 r. (Dz.U. nr 7, poz. 44), art. 1 ustawy z 8 stycznia 1951 r. (Dz.U. nr 4, poz. 25) i art. 2 ustawy z 15 lutego 1962 r. (tekst jedn. Dz.U. 2000, nr 28, poz. 353 ze zm.), obywatel polski nie mógł być równocześnie obywatelem innego państwa. Obecnie obowiązująca ustawa z dnia 2 kwietnia 2009 r. o obywatelstwie polskim (tekst jedn. Dz.U. 2017, poz. 1462 ze zm.) nie przewiduje wprawdzie podobnego zakazu, ale według jej art. 3 ust. 2 obywatel polski nie może powoływać się wobec władz polskich na równoległe posiadane obce obywatelstwo.

⁴⁶ Por. K. Przybyłowski, *Prawo...*, s. 115—116 oraz A. Mączyński, *Statut personalny osób fizycznych. Refleksje „de lege lata” i „de lege ferenda”*, w: *„Leges sapere”. Studia i prace dedykowane profesorowi Januszowi Sondłowi w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*, red. W. Uruszczak, P. Świącicka, A. Kremer, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 2008, s. 315.

⁴⁷ Tak K. Przybyłowski, *Prawo...*, s. 115; zob. też K. Przybyłowski, *Bezpaństwowość i wielorakie obywatelstwo*, nakład autora, Lwów, 1934, a także F. Zoll, *Międzynarodowe i międzydzielnicowe prawo prywatne*, w: *Encyklopedia podręczna prawa prywatnego: założona przez Henryka Konica*, red. F. Zoll, J. Wasilkowski, z. 15 (z. 5, T. 2), Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”, Warszawa [b.d.w.], s. 899; W. Ludwiczak, *Międzynarodowe prawo prywatne*, PWN, Poznań, 1958, s. 66—67; B. Walaszek, *Łączniki*, w: B. Walaszek, M. Sośniak, *Prawo międzynarodowe prywatne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 1959, s. 64.

⁴⁸ Dz.U. nr 46, poz. 290 ze zm. [dalej: p.p.m. 1965].

do cudzoziemca mającego obywatelstwo dwóch lub więcej państw przyjęto w art. 2 § 2 p.p.m. 1965, że podlega on jako prawu ojczystemu prawu tego z nich, z którym jest najściślej związany. Reguły wyrażone w art. 2 p.p.m. 1965 zostały następnie przeniesione w niezmiennym brzmieniu do art. 2 ust. 1 i 2 p.p.m. Przewidziane w art. 2 ust. 1 p.p.m. pierwszeństwo obywatelstwa polskiego jako łącznika kolizyjnego dotyczy, oprócz wskazania prawa ojczystego przez normy ustawy kolizyjnej z 2011 r., również takiego wskazania przez normy ustaw szczególnych, jeżeli nie przewidują one innego rozwiązania tej kwestii⁴⁹.

Przyznania w art. 2 ust. 1 p.p.m. prymatu obywatelstwu polskiemu nad obcym w razie wielorakiego obywatelstwa nie można uzasadniać interesem stron poszczególnych rodzajów stosunków prawnych, ponieważ norma ta jako ogólna dotyczy wszelkich stosunków prawnych, dla których przewidziano właściwość prawa ojczystego. Wątpliwe wydaje się również upatrywanie uzasadnienia dla takiego rozwiązania w dążeniu ustawodawcy do zabezpieczenia pewności obrotu przez uczynienie go łatwiejszym i bardziej przewidywalnym. W tych okolicznościach nieodparcie nasuwa się twierdzenie, że polski ustawodawca zamierzał forsować interesy własnego porządku prawnego, zapewniając jego spójność i ułatwiając działalność krajowych organów stosujących prawo. Podobny pogląd wyrażono w doktrynie, zaliczając do motywów legislacyjnych, jakimi mógł się kierować polski ustawodawca, przyjmując rozwiązanie przewidziane w art. 2 § 1 p.p.m. 1965 i art. 2 ust. 1 p.p.m.: realizację zasady suwerenności w odniesieniu do regulacji obywatelstwa, zapewnienie jednolitości traktowania własnych obywateli w płaszczyźnie prawa publicznego i prywatnego, chęć zagwarantowania własnym obywatelom równego poziomu ochrony prawnej i nienarażania ich na niepewność wynikającą z zastosowania obcego prawa oraz pragmatyzm wyrażający się w ułatwieniu pracy sądom i notariuszom, którzy nie muszą ustalać, z jakim prawem osoba fizyczna jest najściślej związana⁵⁰.

Zarazem jednak niektórzy przedstawiciele krajowej doktryny trafnie podkreślali, że obstawanie wspólnie przy kolizyjnym pierwszeństwie polskiego obywatelstwa trąci anachronizmem z czterech głównych powodów. Po pierwsze, jest niezgodne z leżącą u podstaw prawa prywatnego międzynarodowego zasadą równouprawnienia wszystkich porządków prawnych. Po drugie, nie sprzyja osiągnięciu międzynarodowej har-

⁴⁹ Por. M. Pilich, w: *Prawo... Komentarz*, red. J. Poczobut, 2017, s. 152, nb. 6.

⁵⁰ Por. przede wszystkim M. Pilich, *Zasada obywatelstwa w prawie prywatnym międzynarodowym. Zagadnienia podstawowe*, Wolters Kluwer, Warszawa, 2015, s. 342—343; M. Pilich, w: *Prawo... Komentarz*, red. J. Poczobut, 2017, s. 150—151, nb. 5 oraz W. Ludwiczak, *Międzynarodowe...*, wyd. 5., 1996, s. 158—159; B. Walaszek, *Łączniki...*, s. 69.

monii rozstrzygnięć. Po trzecie, rozmija się z zarysowaną wyraźnie tendencją w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej do rozstrzygania kolizji obywatelstw państw członkowskich w duchu poszanowania autonomii woli zainteresowanych obywateli, aby nie utrudniać im korzystania z fundamentalnej swobody przemieszczania się. I wreszcie, po czwarte, prawo polskie nie musi być bliskie osobie wielopaństwowca przebywającego często od urodzenia za granicą i niemającego żadnych faktycznych kontaktów ani związków z Polską; wtedy obywatelstwo polskie jawi się jako swoista wydmuszka, ponieważ jest pozbawione jakiegokolwiek substancji, poza formalną więzią z krajem; jego zaś uwzględnienie może wywołać skutki niezgodne z usprawiedliwionymi oczekiwaniami takiej osoby⁵¹. Wobec tych argumentów jako nieprzekonujące trzeba uznać twierdzenie, że rezygnacja z art. 2 ust. 1 p.p.m. — mimo że pożądana i aksjologicznie oraz funkcjonalnie uzasadniona — stanowiłaby wyraz altruizmu, który nie spotkałby się z wzajemnością ze strony wielu państw⁵². Nie do przyjęcia jest również teleologiczna wykładnia art. 2 ust. 1 p.p.m., dokonywana wbrew jego wyraźnemu i niebudzącemu wątpliwości brzmieniu, w celu wyłączenia z zakresu tego przepisu wielopaństwowca z obywatelstwem polskim, którego związki z Polską są jedynie „przypadkowe”⁵³.

Wydaje się również oczywiste, że preferencyjne traktowanie obywatelstwa polskiego w art. 2 ust. 1 p.p.m. rozmija się z popieranym nie tylko w naszej doktrynie dążeniem do zapewnienia w możliwie największym stopniu międzynarodowej harmonii rozstrzygnięć. Takiej harmonii sprzyjałoby natomiast przyjęcie uniwersalnej reguły, według której w razie wielości obywatelstw — także wtedy, gdy jedno nich jest obywatelstwem polskim — należy przyznać pierwszeństwo prawu ojczystemu tego państwa, z którym dana osoba jest najściślej związana⁵⁴, albo też stosować łącznik miejsca zamieszkania lub łącznik miejsca zwykłego

---

⁵¹ Por. przede wszystkim M. Pilich, *Zasada...*, s. 342—346; M. Pilich, w: *Prawo... Komentarz*, red. J. Poczobut, 2017, s. 151, nb. 5, a także B. Gnela, *Prawo właściwe dla przysposobienia według nowej ustawy — Prawo prywatne międzynarodowe*, w: *Współczesne wyzwania prawa prywatnego międzynarodowego*, red. J. Poczobut, Wolters Kluwer, Warszawa, 2013, s. 98—99. W literaturze obcej zob. W. Wengler, *Zur Technik der internationalprivatrechtlichen Rechtsanwendungsanweisungen des IPR-„Reform”gesetzes von 1986*, „Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht” 1989, Nr. 3, s. 426.

⁵² Por. M. Pilich, *Zasada...*, s. 347.

⁵³ M. Pilich, *Zasada...*, s. 347.

⁵⁴ M. Pilich, *Zasada...*, s. 244—347 oraz B. Gnela, *Przysposobienie w prawie prywatnym międzynarodowym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 1983 [niepubl. rozpr. dokt.], s. 28; B. Gnela, *Prawo...*, s. 98—99.

pobyty⁵⁵. Wprowadzenie jednej z tych reguł nie naruszyłoby nadmiernie wewnętrznej spójności polskiego systemu prawnego, zwłaszcza że obecnie obywatel polski może posiadać równocześnie obywatelstwo polskie i obywatelstwo państwa obcego. Stanowiłoby ono wprawdzie niemałe wyzwanie dla organów stosujących prawo, w szczególności sądów, ponieważ w razie przyjęcia rozwiązania pierwszego musiałyby one każdorazowo analizować całokształt okoliczności dotyczących danej osoby w celu ustalenia, z prawem którego państwa wykazuje ona najściślejszy związek. Wyzwanie to nie byłoby jednak większe niż wynikające z innych przepisów ustawy kolizyjnej z 2011 r., które określają prawo właściwe przy wykorzystaniu kryterium najściślejszego związku.

Pierwsze z proponowanych rozwiązań rozważał już M. Pazdan w 2004 r. na wstępnym etapie prac nad projektem nowej ustawy kolizyjnej. Znalazło ono wyraz w postaci zapisu: „jeżeli ustawa przewiduje właściwość prawa ojczystego, a dana osoba uznawana jest za swego obywatela przez więcej niż jedno państwo, podlega jako prawu ojczystemu prawu tego z nich, z którym jest najściślej związana”⁵⁶. Artykuł 3 § 1 projektu ustawy z kwietnia 2006 r.⁵⁷ oraz art. 2 ust. 1 projektu ustawy z dnia 23 stycznia 2007 r.⁵⁸ zawierały ulepszone redakcyjnie wersje tego przepisu, któremu w tym drugim projekcie nadano następujące brzmienie: „jeżeli ustawa przewiduje właściwość prawa ojczystego, osoba będąca obywatelem więcej niż jednego państwa podlega, jako prawu ojczystemu, prawu tego państwa, z którym jest związana najściślej”. W uzasadnieniu proponowanego przepisu podnoszono, że obywatelstwo niewypełnione treścią w postaci powiązania osoby z danym państwem i jego prawem („martwe”) nie powinno skutkować właściwością prawa ojczystego, należy je bowiem stosować jako łącznik wskazujący na prawo właściwe właśnie ze względu na istnienie takiego powiązania; zakładając, że w przypadku wielości obywatelstw takich powiązań jest więcej, sprawiedliwe i harmonijne rozgraniczenie sfer działania wchodzących w grę systemów prawnych może być najlepiej zapewnione przez uwzględnienie powiązania najbardziej intensywnego⁵⁹. Przywołany wyżej art. 2 ust. 1 utrzymał

⁵⁵ Analogicznie do regulacji przewidzianej w art. 3 ust. 1 p.p.m. na wypadek niemożności ustalenia lub braku obywatelstwa, albo niemożności ustalenia treści prawa ojczystego. Do rozważenia byłoby też rozwiązanie polegające na przyznaniu pierwszeństwa obywatelstwu nabytemu ostatnio.

⁵⁶ Zob. M. Pazdan, *Osoby fizyczne...*, s. 567, nb. 22.

⁵⁷ Zob. *Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego. Projekt ustawy prawo prywatne międzynarodowe*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2006, z. 3, s. 825.

⁵⁸ Zob. M. Pazdan, *Prawo prywatne międzynarodowe*, wyd. 10., LexisNexis, Warszawa, 2007, s. 349.

⁵⁹ Por. M. Pazdan, *O sposobach usuwania kolizji wynikających z wielorakiego obywatelstwa w prawie prywatnym międzynarodowym*, „Studia Iuridica Agraria” 2005,

się w kolejnych wersjach projektu ustawy aż do etapu uzgodnień międzyresortowych, kiedy to pod naciskiem „jednego z resortów” powrócono do zapisu z art. 2 § 1 p.p.m. 1965⁶⁰.

W obcych kodyfikacjach prawa prywatnego międzynarodowego różnie rozwiązuje się problem wielości obywatelstw. W najliczniejszej ich grupie dokonywano rozróżnienia pomiędzy dwoma przejawami zbiegu obywatelstw: własnego z obcym oraz tylko obywatelstw obcych. Jeżeli obywatelstwo własne zbiega się z obcym, pierwszeństwo przyznawano obywatelstwu własnemu, nakazując uwzględniać je przy ustalaniu prawa właściwego. Natomiast kolizje wynikające ze zbiegu obywatelstw obcych rozstrzygano, stosując albo kryteria najściślejszego związku lub czasu nabycia obywatelstwa, albo nakazując stosowanie, zamiast prawa ojczystego, prawa wskazanego za pomocą łączników miejsca zwykłego pobytu lub miejsca zamieszkania. W kodyfikacjach prawa prywatnego międzynarodowego tworzących grupę drugą dla rozwiązywania kolizji pomiędzy wszelkimi obywatelstwami posługiwano się kryterium najściślejszego związku lub przewidywano zastąpienie łącznika obywatelstwa łącznikiem miejsca zwykłego pobytu, w jego zaś braku decydował najściślejszy związek⁶¹.

5.3. Odesłanie

Dopuszczenie odesłania w prawie prywatnym międzynarodowym opiera się na fundamentalnym założeniu, że prawo to rozstrzyga kolizje zachodzące pomiędzy całymi systemami (porządkami) prawnymi różnych państw, a nie tylko pomiędzy normami merytorycznymi wchodzącymi w skład tych systemów. Konsekwencją takiego założenia jest przyjęcie, że prawo prywatne międzynarodowe rozstrzyga również kolizje występujące pomiędzy pochodzącymi z różnych państw normami kolizyjnymi (składającymi się na to prawo), ponieważ stanowi ono część składową systemu prawnego każdego państwa⁶². Kolizje te wynikają z odmien-

---

T. 5 [dedykowany Profesorowi Andrzejowi Stelmachowskiemu, red. S. Prutis, Temida 2, Białystok], s. 165—166.

⁶⁰ Zob. M. Pazdan, *Osoby fizyczne...*, s. 567, nb. 22.

⁶¹ Niewyczerpujący katalog kodyfikacji prawa prywatnego międzynarodowego, w których zastosowano wymienione rozwiązania, sporządzili M. Pazdan, *Osoby fizyczne...*, s. 565, nb. 16—19 oraz M. Pilich, *Zasada...*, s. 344.

⁶² Por. J. Kropholler, *Internationales...*, s. 163—165; K. Przybyłowski, *Prawo...*, s. 139 oraz W. Popiołek, *Odesłanie*, w: *System...*, T. 20A, s. 353—354, nb. 39; W. Popiołek, w: *Prawo... Komentarz*, red. M. Pazdan, s. 112—113, 116, nb. 1, 7; K. Schurig, *Rück- und Weiterverweisung*, in: G. Kegel, K. Schurig, *Internationales...*, s. 391—393; M. Sonntag,

nych rozwiązań przyjmowanych w normach kolizyjnych poszczególnych systemów prawnych.

Odesłanie przenosi decyzję co do określenia prawa ostatecznie miodrajnego na prawo obce wskazane jako właściwe przez normę kolizyjną *fori*, zapewniając w rezultacie poszanowanie stanowiska przyjętego w tym prawie; ono powinno rozstrzygać o tym, czy zostanie zastosowane do rozpatrywanej sprawy⁶³. Tak pojmowane odesłanie, obejmujące obydwa jego podstawowe rodzaje — zwrotne i dalsze — urzeczywistnia ideę równorzędnego traktowania porządków prawnych poszczególnych państw przy określaniu prawa właściwego⁶⁴ i przyczynia się do osiągnięcia międzynarodowej harmonii rozstrzygnięć kolizyjnych⁶⁵. Ignorowanie stanowiska obcego prawa wskazanego przez normę kolizyjną *fori* co do jego właściwości narzuca temu prawu kompetencję do oceny danej sprawy oraz pozostaje w sprzeczności z ideą racjonalnego i sprawiedliwego rozgraniczenia sfer kompetencji różnych systemów prawnych, opartą na współpracy międzynarodowej i poszanowaniu autonomii tych systemów⁶⁶.

Założenie, zgodnie z którym prawo prywatne międzynarodowe rozstrzyga kolizje pomiędzy całym systemami prawa różnych państw, od prawie stu lat leży u podstaw regulacji odesłania we wszystkich trzech polskich kodyfikacjach tego działu prawa z lat 1926, 1965 i 2011. Zgodnie z art. 36 p.p.m. 1926, jeżeli obce prawo ojczyzste, wskazane w tej ustawie jako prawo właściwe, każe oceniać stosunek prawny według innego prawa, to należy zastosować to inne prawo. Ustawodawca ograniczył dwojako zastosowanie odesłania: po pierwsze, ustanawiając wymaganie, aby przewidziane w polskiej ustawie właściwe prawo obce było wskazane za pomocą łącznika obywatelstwa, i po drugie, dopuszczając — oprócz odesłania zwrotnego — tylko jednostopniowe odesłanie dalsze, ponieważ „to inne prawo” oznaczało prawo materialne, z pominięciem norm kolizyjnych. Autorem tej regulacji był M.C. Rostworowski, który w uzasadnieniu swojego projektu stwierdził, że należy „za źródło odesłania uznać

Renvoi, in: *Encyclopedia...*, T. 2, s. 1537—1538; M. Tomaszewski, w: *Prawo... Komentarz*, red. J. Poczobut, 2017, s. 186—187, nb. 4—5.

⁶³ Por. W. Popiołek, w: *Prawo... Komentarz*, red. M. Pazdan, s. 116—117, nb. 8—9; M. Tomaszewski, w: *Prawo... Komentarz*, red. J. Poczobut, 2017, s. 185—186, nb. 1.

⁶⁴ Por. W. Popiołek, *Odesłanie...*, s. 358, nb. 48; W. Popiołek, w: *Prawo... Komentarz*, red. M. Pazdan, s. 116—117, nb. 8.

⁶⁵ Por. J. Kropholler, *Internationales...*, s. 165—167; M. Pazdan, *O zmiennych...*, s. 342; W. Popiołek, w: *Prawo... Komentarz*, red. M. Pazdan, s. 117, nb. 9; K. Schurig, *Rück- und Weiterverweisung...*, s. 396—398, 403; M. Sonnentag, *Renvoi...*, s. 1539; M. Tomaszewski, w: *Prawo... Komentarz*, red. J. Poczobut, 2017, s. 187, nb. 6.

⁶⁶ Por. W. Popiołek, *Odesłanie...*, s. 357—358, nb. 47; W. Popiołek, w: *Prawo... Komentarz*, red. M. Pazdan, s. 117—118, nb. 10.

jedynie ustawę ojczystą” i „raz tylko, ale pójść w pełni w tym kierunku, jaki to obce prawo wskazało”, oraz podkreślił, że takie „wyróżnienie ustawy ojczystej stoi w związku z niezwykle szerokim zakresem jej zastosowania w obrocie międzynarodowym i z respektem, jaki się prawu i państwu temu od innego państwa należy”⁶⁷.

W art. 4 § 2 p.p.m. 1965 utrzymano zasadniczo przedwojenną regulację odesłania dalszego, zmieniając jedynie redakcję językową: „jeżeli obce prawo ojczyste, wskazane jako właściwe przez ustawę niniejszą, każe stosować do danego stosunku prawnego inne prawo obce, stosuje się to inne prawo”. Natomiast odesłanie zwrotne do prawa polskiego dopuszczono w szerszym zakresie, znosząc wymaganie, aby następowało ono jedynie ze strony obcego prawa ojczystego: „jeżeli prawo obce, wskazane jako właściwe przez ustawę niniejszą, każe stosować do danego stosunku prawnego prawo polskie, stosuje się prawo polskie” (art. 4 § 1 p.p.m. 1965)⁶⁸.

W ustawie kolizyjnej z 2011 r. wykluczono zasadniczo dopuszczalność odesłania dalszego, z jednym wyjątkiem, który dotyczy unormowania w art. 17 ust. 2 statutu personalnego osób prawnych. Utrzymano zaś w art. 5 ust. 1 p.p.m. bez zmian regulację odesłania zwrotnego do prawa polskiego, uzupełniając ją wyczerpującym katalogiem wyjątków od stosowania tego odesłania (art. 5 ust. 2 p.p.m.). W ten sposób historia regulacji odesłania w polskim prawie prywatnym międzynarodowym zatoczyła koło, ponieważ takie samo rozwiązanie proponował już w 1920 r. F. Zoll, uzasadniając je względami praktycznymi: „jedynie względem na rozszerzenie zakresu mocy obowiązującej prawa polskiego i ułatwienie sędziemu polskiemu, by najczęściej mógł swe prawo stosować”⁶⁹.

Z uwagi na wyraźny zapis w art. 5 ust. 1 p.p.m., że odesłanie zwrotne do prawa polskiego należy uwzględniać tylko wtedy, gdy prawo obce zostało wskazane przez tę ustawę, wspomniany artykuł nie może stanowić podstawy do uwzględnienia odesłania zwrotnego ze strony prawa obcego wskazanego przez inne polskie ustawy. O możliwości uwzględnienia ode-

---

⁶⁷ Zob. M.C. Rostworowski, *Projekty ustaw...*, s. 39 oraz K. Przybyłowski, *Z problematyki stosowania obcych norm kolizyjnych. Ustawowe uregulowanie uwzględniania obcych norm kolizyjnych w polskim prawie prywatnym międzynarodowym*, PWN, Kraków, 1959, s. 21. Więcej o poglądach na temat regulacji odesłania wyrażanych podczas obrad Sekcji prawa cywilnego Komisji Kodyfikacyjnej zob. K. Przybyłowski, *Prawo...*, s. 142—143 oraz powołane tam piśmiennictwo.

⁶⁸ Na temat art. 4 p.p.m. 1965 w nowszym piśmiennictwie zob. W. Popiołek, *Odesłanie...*, s. 371—372, nb. 74—76; W. Popiołek, w: *Prawo... Komentarz*, red. M. Pazdan, s. 123—124, nb. 30—33; M. Tomaszewski, w: *Prawo... Komentarz*, red. J. Poczobut, 2017, s. 188—189, nb. 10 oraz powołaną tam literaturę.

⁶⁹ Zob. F. Zoll, *Projekty ustaw o polskim prawie międzynarodowym prywatnym...*, s. 84.

słania zwrotnego lub dalszego rozstrzygają zatem wyłącznie normy zawarte w tych ustawach. Taka sama zasada obowiązuje w odniesieniu do możliwości stosowania odesłania na podstawie postanowień umów międzynarodowych (konwencji), których stroną jest Polska⁷⁰.

W trakcie dyskusji nad założeniami nowej ustawy kolizyjnej M. Pazdan zaproponował na przełomie nowego tysiąclecia utrzymanie regulacji odesłania zwrotnego w brzmieniu określonym przez art. 4 § 1 p.p.m. 1965 oraz dopuszczenie możliwości stosowania odesłania dalszego, ale w węższym ujęciu niż na podstawie art. 36 p.p.m. 1926 i art. 4 § 2 p.p.m. 1965, ograniczonego bowiem jedynie do jednostopniowego odesłania przyjętego⁷¹. Rozwiązania te były przejmowane do kolejnych wersji projektu ustawy przygotowywanych przez Zespół Prawa Prywatnego Międzynarodowego Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego oraz zostały zawarte w skierowanym do Sejmu rządowym projekcie obowiązującej ustawy kolizyjnej, datowanym na 31 października 2008 r.⁷² Stosownie do art. 5 ust. 2 tego projektu, jeżeli obce prawo ojczyście, wskazane jako właściwe przez ustawę niniejszą, każe stosować do danego stosunku prawnego inne prawo obce, to stosuje się to prawo, chyba że prawo to nie jest uznawane za właściwe do oceny tego stosunku prawnego⁷³. Projektowane rozwiązanie nie weszło jednak w skład ustawy kolizyjnej z 2011 r., ponieważ większość członków komisji sejmowej zajmującej się projektem tej ustawy była przeciwna nawet tak ograniczonej regulacji odesłania dalszego⁷⁴.

Za uwzględnieniem odesłania zwrotnego, które zostało dopuszczone zasadniczo w art. 5 ust. 1 p.p.m., przemawiają — oprócz przytoczonych wyżej argumentów na rzecz ogólnej konstrukcji odesłania — głównie in-

⁷⁰ Por. W. Popiołek, *Odesłanie...*, s. 375—376, nb. 83; W. Popiołek, w: *Prawo... Komentarz*, red. M. Pazdan, s. 129, nb. 54; M. Tomaszewski, w: *Prawo... Komentarz*, red. J. Poczobut, 2017, s. 190, nb. 15.

⁷¹ Zob. M. Pazdan, *O potrzebie reformy polskiego prawa prywatnego międzynarodowego i niektórych proponowanych rozwiązaniach*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2000, z. 3, s. 516.

⁷² Druk sejmowy VI kadencji nr 1277.

⁷³ Por. M. Pazdan, *Stosowanie obcych norm kolizyjnych*, „Problemy Prawa Prywatnego Międzynarodowego” 2016, T. 18, s. 21—22 oraz art. 6 § 1 i § 2 projektu ustawy Prawo prywatne międzynarodowe z 8 i 22 grudnia 2005 r. (*Komisja...*, s. 826), art. 6 § 1 i § 2 projektu ustawy o prawie prywatnym międzynarodowym z 9 października 2006 r. (PPPM 2007, T. 1, s. 116) i art. 5 ust. 1 i 2 projektu ustawy [z 18 maja 2008 r.] o prawie prywatnym międzynarodowym, w: M. Pazdan, *Prawo...*, wyd. 11., LexisNexis, Warszawa, 2008, s. 353—354. Krytycznie o projektowanej regulacji odesłania pisał A. Mączyński, *Kodyfikacyjne zagadnienia części ogólnej prawa prywatnego międzynarodowego*, w: *Studia i rozprawy. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Andrzejowi Catusowi*, red. A. Janik, SGH, Warszawa, 2009, s. 425—428.

⁷⁴ Por. M. Pazdan, *Stosowanie...*, s. 22.

teresy polskiego porządku prawnego. Niektórzy przedstawiciele krajowej doktryny upatrują ich w zapewnieniu przewidywalności i łatwości stosowania własnego prawa oraz międzynarodowej harmonii rozstrzygnięć w sytuacji, gdy normy kolizyjne prawa wskazanego nie przewidują odesłania lub dopuszczają tylko odesłanie podwójne⁷⁵. Tak ujmowane względy natury przeważnie praktycznej, które wyrażają się w rozszerzeniu sfery zastosowania prawa polskiego i ułatwieniu zadania polskiemu sądom, nie powinny raczej przesądzać o uwzględnieniu odesłania zwrotnego, zwłaszcza że niekiedy znacznie trudniej jest ustalić treść miarodajnej obcej normy kolizyjnej, szczególnie gdy nie jest ona wyraźnie zapisana w prawie obcym, aniżeli treść obcego prawa materialnego⁷⁶. Nie ulega wątpliwości, że uwzględnienie odesłania zwrotnego w art. 5 ust. 1 p.p.m., przy zasadniczym wykluczeniu dopuszczalności odesłania dalszego, stanowi swoisty przejaw uprzywilejowania prawa własnego i jako takie pozostaje w sprzeczności z zasadą równego traktowania na płaszczyźnie kolizyjnej prawa własnego i obcego.

Konstrukcja odesłania jest różnie normowana we współczesnych krajowych kodyfikacjach prawa prywatnego międzynarodowego: począwszy od wyłączenia możliwości odesłania, przez dopuszczenie jedynie odesłania zwrotnego lub również ograniczonego różnorodako odesłania dalszego, albo też akceptację obydwu tych rodzajów odesłania, a skończywszy na przyznaniu sędziemu kompetencji do decydowania o jego zastosowaniu⁷⁷. W prawie kolizyjnym Unii Europejskiej przeważa tendencja do wykluczenia odesłania⁷⁸. Z natury i treści większości innych aktów legislacji

⁷⁵ Por. M. Pazdan, *O zmiennych...*, s. 350; W. Popiołek, *Odesłanie...*, s. 357—358, nb. 48. Odesłanie podwójne polega na zastosowaniu do danej sprawy przez sąd *fori* jako właściwego prawa, które zostałyby zastosowane przez sąd w państwie prawa wskazanego, przy uwzględnieniu obowiązujących w tym państwie regulacji dotyczących odesłania (zob. W. Popiołek, *Odesłanie...*, s. 361—362, nb. 60; K. Przybyłowski, *Prawo...*, s. 141).

⁷⁶ Por. W. Popiołek, *Odesłanie...*, s. 359, nb. 51; M. Tomaszewski, w: *Prawo... Komentarz*, red. J. Poczobut, 2017, s. 187, nb. 7.

⁷⁷ Szeroką paletę rozwiązań przyjętych przez różne państwa omawiają M. Pazdan, *O zmiennych...*, s. 342—345; W. Popiołek, *Odesłanie...*, s. 364—370, nb. 65—70 oraz M. Sonnentag, *Renvoi...*, s. 1540—1541.

⁷⁸ Zob. D. Henrich, *Der Renvoi: Zeit für einen Abgesang*, in: *Grenzen Überwinden — Prinzipien bewahren. Festschrift für Berndt von Hoffmann zum 70. Geburtstag am 28 Dezember 2011*, Hrsg. H. Kronke, K. Thorn, Verlag Ernst und Werner Gieseking, Bielefeld, 2011, s. 162—163; M. Pazdan, *O zmiennych...*, s. 348—349; W. Popiołek, *Odesłanie...*, s. 380—381, nb. 94—95; W. Popiołek, w: *Prawo... Komentarz*, red. M. Pazdan, s. 130—131, nb. 60—61; M. Sonnentag, *Renvoi...*, s. 1541—1542; M. Tomaszewski, w: *Prawo... Komentarz*, red. J. Poczobut, 2017, s. 191—192, nb. 17—20. Odmiennie w nowszej literaturze D. Solomon, *Die Renaissance des Renvoi im Europäischen Internationalen Privatrecht*, in: *Klaus Schurig zum 70. Geburtstag*, Hrsg. R. Michaels, D. Solomon, Sellier European Law Publishers, München, 2012, s. 237—263.

międzynarodowej, które zawierają jednolite prawo kolizyjne, zdaje się wynikać ogólna reguła niedopuszczalności odesłania⁷⁹. Generalnie można stwierdzić, że w prawie prywatnym międzynarodowym coraz wyraźniej rysuje się tendencja do odrzucenia lub przynajmniej znacznego ograniczenia dopuszczalności odesłania⁸⁰, chociaż dotyczy ona w mniejszym stopniu odesłania zwrotnego.

5.4. Niemożność stwierdzenia treści właściwego prawa obcego

Przyjęta w prawie prywatnym międzynarodowym kolizyjna metoda regulacji stosunków prywatnoprawnych zakłada, że określone w normie kolizyjnej prawo właściwe zostanie przez sąd lub inny organ państwowi prawidłowo ustalone i zastosowane. Niekiedy jednak nie dojdzie do zastosowania prawa właściwego, które zostało określone w danej normie kolizyjnej, ponieważ nie będzie możliwe albo ustalenie w konkretnej sprawie przesłanki jego właściwości, albo też stwierdzenie jego treści. W takich sytuacjach konieczne okaże się zastosowanie prawa innego państwa zamiast prawa właściwego, sąd państwowy bowiem orzeka zawsze na podstawie prawa. Prawo zastosowane wtedy zamiast prawa właściwego nazwano w polskiej doktrynie prawa prywatnego międzynarodowego statutem zastępczym⁸¹.

Unormowanie instytucji statutu zastępczego w polskim prawie prywatnym międzynarodowym ma prawie stuletnią tradycję. Zostało ono zawarte we wszystkich trzech polskich ustawach kolizyjnych z lat 1926, 1965 i 2011. W ustawach z lat 1926 i 1965 uregulowano statut zastępczy łącznie dla dwóch sytuacji: gdy nie można ustalić okoliczności decydującej o właściwości prawa oraz gdy nie można stwierdzić treści właściwego prawa obcego. W ustawie obecnie obowiązującej każdej z tych kwestii poświęcono odrębny przepis.

O tym, jakie prawo należy zastosować zamiast obcego prawa właściwego, którego treści nie można stwierdzić, oraz w razie niemożności ustalenia okoliczności, od których zależy właściwość prawa, rozstrzy-

⁷⁹ Por. D. Henrich, *Der Renvoi...*, s. 161—162; W. Popiołek, *Odesłanie...*, s. 377—380, nb. 88—93; W. Popiołek, w: *Prawo... Komentarz*, red. M. Pazdan, s. 129—130, nb. 55—59; M. Sonntag, *Renvoi...*, s. 1541; M. Tomaszewski, w: *Prawo... Komentarz*, red. J. Poczobut, 2017, s. 192, nb. 21—22.

⁸⁰ Por. D. Henrich, *Der Renvoi...*, s. 167; J. Kropholler, *Internationales...*, s. 177—179; W. Popiołek, *Odesłanie...*, s. 370, nb. 71.

⁸¹ Zob. J. Jakubowski, *Prawo...*, s. 63—64; J. Poczobut, *Statut zastępczy w nowej ustawie z 2011 r....*, s. 631; J. Poczobut, w: *Prawo... Komentarz*, red. J. Poczobut, 2017, s. 257, nb. 1.

gnięto w art. 39 ust. 2 p.p.m. 1926. Według tego przepisu, gdy niepodobna stwierdzić treści obcego prawa lub ustalić faktu rozstrzygającego w ostatnim rzędzie o prawie właściwym, właściwe władze polskie zastosują prawo obowiązujące w Polsce.

Reguła stosowania prawa polskiego jako statutu zastępczego została zasadniczo utrzymana w ustawie kolizyjnej z 1965 r. W art. 7 p.p.m. 1965 zmieniono jednak brzmienie art. 39 ust. 2 p.p.m. 1926 r., przyjmując, że jeśli nie można ustalić okoliczności, od których zależy właściwość określonego prawa obcego, albo jeżeli nie można stwierdzić treści właściwego prawa obcego, stosuje się prawo polskie.

W ustawie kolizyjnej z 2011 r. utrzymano zasadnicze podejście do instytucji statutu zastępczego, które wyraża się w kontynuacji systematyki przesłanek jego stosowania oraz zachowaniu w przeważającej mierze redakcji przepisów ustawy z 1965 r. Według art. 10 ust. 1 p.p.m., jeżeli nie można ustalić okoliczności, od których zależy właściwość prawa, stosuje się prawo najściślej związane z danym stosunkiem prawnym. Jeżeli zaś nie można stwierdzić w rozsądnym terminie treści właściwego prawa obcego, stosuje się, w myśl art. 10 ust. 2 p.p.m., prawo polskie. Treść art. 10 ust. 2 p.p.m. została wzbogacona w porównaniu z art. 7 p.p.m. 1965 przez określenie, że prawo polskie jako statut zastępczy stosuje się dopiero wtedy, gdy w rozsądnym terminie nie można stwierdzić treści właściwego prawa obcego. Wyjątek od art. 10 ust. 2 p.p.m. stanowi art. 3 p.p.m., zgodnie z którym, jeżeli ustawa przewiduje właściwość prawa ojczystego, a m.in. nie można ustalić treści prawa ojczystego, stosuje się prawo państwa, w którym znajduje się miejsce zamieszkania danej osoby; w razie braku miejsca zamieszkania stosuje się prawo państwa, w którym znajduje się miejsce jej zwykłego pobytu.

Argumentację na rzecz stosowania prawa polskiego jako statutu zastępczego w razie niemożności stwierdzenia treści właściwego prawa obcego można sprowadzić do czterech wzajemnie powiązanych twierdzeń. Po pierwsze, sąd obowiązany jest wydać rozstrzygnięcie na podstawie prawa jakiegoś państwa. Po drugie, do prawa obowiązującego w siedzibie sądu jako *ultimum remedium* odwoływano się w prawie prywatnym międzynarodowym tradycyjnie wtedy, gdy występowały istotne trudności w zastosowaniu obcego prawa jako właściwego. Po trzecie, sąd zna najlepiej prawo obowiązujące w jego siedzibie, co gwarantuje jego zastosowanie w sposób prawidłowy⁸². I wreszcie, po czwarte, określenie miarodajnego systemu prawnego na podstawie innych kryteriów skutkowałoby przedłużeniem postępowania i obniżałoby pewność co do rozstrzy-

---

⁸² Co do trzech pierwszych argumentów zob. J. Poczobut, *Statut zastępczy w nowej ustawie z 2011 r.*..., s. 638.

gnięć w zakresie prawa właściwego⁸³. Przytoczone argumenty zdają się wystarczająco uzasadniać przyjęcie właściwości *legis fori*, jeżeli nie można stwierdzić treści właściwego prawa obcego⁸⁴.

Większość nowszych krajowych kodyfikacji prawa prywatnego międzynarodowego zawiera odrębną regulację statutu zastępczego dla sytuacji, w której nie można stwierdzić treści właściwego prawa obcego. Statut ten określano, przyjmując za właściwe prawo obowiązujące w siedzibie sądu. Takie rozwiązanie przewidziano m.in. w: art. 23 ust. 1 zd. 1 portugalskiego kodeksu cywilnego z lat 1966 i 1977⁸⁵, § 4 ust. 2 austriackiej ustawy związkowej z 1978 r. o prawie prywatnym międzynarodowym⁸⁶, art. 16 ust. 2 szwajcarskiej ustawy związkowej z 1987 r. o prawie prywatnym międzynarodowym⁸⁷, art. 14 ust. 2 włoskiej ustawy z 1995 r. w sprawie reformy włoskiego systemu prawa prywatnego międzynarodowego⁸⁸, art. 1095 ust. 4 białoruskiego kodeksu cywilnego z 1998 r.⁸⁹, art. 1.12 ust. 3 w zw. z ust. 1 i 2 litewskiego kodeksu cywilnego z 2000 r.⁹⁰, § 4 ust. 4 estońskiej ustawy z 2002 r. o prawie prywatnym międzynarodowym⁹¹, art. 15 § 2 belgijskiej ustawy z 2004 r. zawierającej kodeks prawa prywatnego międzynarodowego⁹², art. 8 ust. 4 ukraińskiej ustawy z 2005 r. o prawie prywatnym międzynarodowym⁹³, art. 2 ust. 2 tureckiej ustawy nr 5718 z dnia 27 listopada 2007 r. o międzynarodowym prawie prywatnym i prawie postępowania cywilnego, art. 2652

---

⁸³ Por. K. Sznajder-Peroń, *Niemówność stwierdzenia treści prawa obcego w rozsądnym terminie — uwagi na tle art. 10 ust. 2 ustawy z dnia 4 lutego 2011 r. — Prawo prywatne międzynarodowe*. „Problemy Prawa Prywatnego Międzynarodowego” 2015, T. 16, s. 63.

⁸⁴ Por. J. Poczobut, *Statut zastępczy w nowej ustawie z 2011 r.*..., s. 644.

⁸⁵ Przekład na język polski J. Poczobut, *Kodyfikacje prawa prywatnego międzynarodowego Albanii, Austrii, Czecho-Słowacji, Egiptu, Grecji, Hiszpanii, Jugosławii, NRD, Portugalii, RFN, Szwajcarii, Turcji, Węgier, Włoch, ZSRR, EWG, Sorbog, Warszawa, 1991*, s. 65.

⁸⁶ J. Poczobut, *Kodyfikacje...*, s. 17.

⁸⁷ J. Poczobut, *Kodyfikacje...*, s. 92.

⁸⁸ Przekład na język polski K. Mironowicz, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1999, z. 3, s. 652.

⁸⁹ Przekład na język polski M. Trzeciak, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2010, z. 3, s. 864.

⁹⁰ Przekład na język polski K. Bogdziewicz, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2008, z. 1, s. 279.

⁹¹ Przekład na język polski N. Żytkiewicz, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2010, z. 1, s. 219.

⁹² Przekład na język polski S. van den Bogaert, P. Tereszkiewicz, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2005, z. 3, s. 866.

⁹³ Przekład na język polski J. Czubak, W. Macokina, I. Kotlyarska pod kier. P. Mostowika, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2008, z. 2, s. 573.

ust. 3 rumuńskiego kodeksu cywilnego z dnia 15 lipca 2009 r.⁹⁴, art. 10 zd. 2 ustawy ChRL z 2010 r. o prawie właściwym dla stosunków cywilnych z elementem zagranicznym⁹⁵ oraz art. 2595 lit. a zd. 2 argentyńskiego kodeksu cywilnego i handlowego narodu z 2014 r.⁹⁶

5.5. Ubezwłasnowolnienie, uznanie za zmarłego i stwierdzenie zgonu

Odrębną grupę stanowią dwa przepisy z zakresu statutu personalnego osób fizycznych zawarte w części szczegółowej ustawy kolizyjnej z 2011 r., które dotyczą sytuacji, gdy w określonych sprawach odnoszących się do cudzoziemców orzeka sąd polski: art. 13 ust. 2 wyznaczający statut ubezwłasnowolnienia cudzoziemca oraz art. 14 ust. 2 regulujący statut uznania za zmarłego lub stwierdzenia zgonu cudzoziemca⁹⁷. W obydwu z nich przewidziano w takich sytuacjach właściwość prawa polskiego jako *legis fori*.

Wymienione przepisy są elementami takiej samej konstrukcji, która polega na ustanowieniu reguły ogólnej, a następnie wyjątku od niej. I tak zarówno ubezwłasnowolnienie, jak też uznanie za zmarłego i stwierdzenie zgonu poddano prawu ojczyystemu osoby, której dotyczą (art. 13 ust. 1 i art. 14 ust. 1 p.p.m.), natomiast jeżeli w tych sprawach dotyczących cudzoziemca orzeka sąd polski, należy do nich stosować prawo polskie (art. 13 ust. 2 i art. 14 ust. 2 p.p.m.)⁹⁸. Chociaż w ustępie pierwszym każdego z wymienionych artykułów posłużono się zupełną normą kolizyjną, która wskazując prawo właściwe z założenia dopuszcza możliwość zastosowania prawa własnego lub obcego, zależnie od powiązania sytuacji z jednym z tych praw, całość przyjętej w nich regulacji skutkuje stosowaniem zawsze prawa polskiego: albo jako *lex patriae* w sprawie obywatela polskiego, albo jako *lex fori*, gdy w sprawie cudzoziemca orzeka sąd polski⁹⁹.

---

⁹⁴ Przekład na język polski P. Twardoch, A. Stan-Otasevici, „Problemy Prawa Prywatnego Międzynarodowego” 2013, T. 13, s. 167.

⁹⁵ Przekład na język polski K. Sznajder, „Problemy Prawa Prywatnego Międzynarodowego” 2011, T. 9, s. 153; A. Sapota, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2012, z. 1, s. 269.

⁹⁶ Przekład na język polski N. Żytkiewicz, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2017, z. 2, s. 493.

⁹⁷ Artykuł 14 ust. 2 p.p.m. stanowi zmienioną redakcyjnie — jednak bez konsekwencji merytorycznych — wersję art. 11 § 2 p.p.m. 1965.

⁹⁸ W art. 13 p.p.m. ustawodawca powielił formułę zastosowaną dla regulacji statutu uznania za zmarłego oraz stwierdzenia zgonu w art. 11 p.p.m. 1965 i utrzymaną dosłownie w art. 14 p.p.m.

⁹⁹ Por. A. Mączyński, *Prawo właściwe dla ubezwłasnowolnienia i uznania za zmarłego*, w: *Rozprawy cywilistyczne. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Edwardowi*

W takiej konfiguracji dominującego charakteru nabierają wyrażone za pomocą norm kolizyjnych jednostronnych wyjątki od reguły¹⁰⁰, sama zaś reguła zostaje pozbawiona jej głównych cech konstytutywnych, jakimi są ogólność i względnie szeroki zakres przedmiotowy. Stwierdzenie to nie dotyczy jednak sytuacji, w której sąd obcy na podstawie własnej normy kolizyjnej ustala właściwość prawa polskiego, które z kolei na podstawie art. 13 ust. 1 i art. 14 ust. 1 p.p.m. odsyła zwrotnie do prawa obowiązującego w siedzibie tego sądu lub dalej do innego prawa obcego, o ile prawo siedziby rzonego sądu takie odesłania dopuszcza. Dopiero wtedy przewidziany w tych przepisach łącznik obywatelstwa nabiera prawdziwego charakteru reguły ogólnej, ponieważ odnosi się on do wszystkich osób fizycznych.

Przyjęcie w art. 13 ust. 2 i art. 14 ust. 2 p.p.m. właściwości *legis fori* dla określonych tam kategorii spraw dotyczących cudzoziemców, jeżeli orzeka o nich sąd polski, raczej nie zostało podyktowane — z oczywistych względów — troską o ochronę interesu obywateli polskich. Ochrona zaś w taki sposób cudzoziemców byłaby z reguły uzasadniona wtedy, gdyby chodziło o pilne zabezpieczenie ich interesów w Polsce¹⁰¹. W przyjętych rozwiązaniach trudno również doszukiwać się podstaw do uznania, że mają one na celu zapewnienie bezpieczeństwa obrotu prawnego, czyniąc go łatwiejszym i bardziej pewnym. Następstwem takiego ukształtowania treści omawianych norm kolizyjnych będzie raczej niejednolitość rozstrzygnięć wydawanych w tych samych sprawach w różnych państwach, szczególnie zaś w Polsce i państwie ojczystym cudzoziemca¹⁰².

Treść wspomnianych przepisów zdaje się wskazywać na zamiar ustawodawcy, aby zabezpieczyć wewnętrzną zgodność rozstrzygnięć i w ten sposób ułatwić orzekanie polskim sądom. Przepisy te zapewniają bowiem współbieżność jurysdykcji i prawa właściwego, która przejawia się w decydowaniu przez polskie normy jurysdykcyjne o zakresie zastosowa-

---

dowi Drozdowi, red. M. Pecyna, J. Pisuliński, M. Podrecka, LexisNexis, Warszawa, 2013, s. 729—730; M. Pilich, w: *Prawo... Komentarz*, red. J. Poczobut, 2017, s. 296, nb. 1.

¹⁰⁰ Por. M. Pilich, w: *Prawo... Komentarz*, red. J. Poczobut, 2017, s. 296, nb. 1, s. 298—299, nb. 1.

¹⁰¹ Tak przewidziano w art. 4 ust. 2 p.p.m. 1926 (por. M. Mączyński, *Prawo...*, s. 730, 734) oraz w art. 41 zd. 2 belgijskiej ustawy z 2004 r. zawierającej kodeks prawa prywatnego międzynarodowego (przekład na język polski S. Van Den Bogaert, P. Tereszkiewicz, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2005, z. 3, s. 873) i art. 55 ust. 2 bułgarskiego kodeksu prawa prywatnego międzynarodowego z 2005 r. (przekład polski P. Ptak, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2009, z. 1, s. 262). Krytycznie o tym rozwiązaniu M. Pazdan, *Podmioty stosunków prywatnoprawnych*, w: *System...*, T. 20A, s. 592, nb. 66 *in fine*.

¹⁰² Por. M. Mączyński, *Prawo...*, s. 734. Przeciwnie M. Pazdan, w: *Prawo... Komentarz*, red. M. Pazdan, s. 196, nb. 5.

nia polskiego prawa materialnego¹⁰³, co skutkuje uproszczeniem, a tym samym przyspieszeniem postępowania¹⁰⁴. Taki zamiar nie powinien jednak przesądzać decyzji o posłużeniu się w stosunku do cudzoziemców *lege fori*, jeżeli prawo kolizyjne ma sprawiedliwie i harmonijnie rozwiązywać kolizje zachodzące między systemami prawnymi różnych państw, do czego nadają się najlepiej zupełne normy kolizyjne.

Wykluczenie w art. 13 i art. 14 p.p.m. możliwości zastosowania jako właściwego prawa obcego na rzecz *legis fori* eliminuje potrzebę dopasowania polskich norm procesowych do obcych instytucji prawa materialnego, które przecież nie zawsze odpowiadają zakładanym przez polskiego ustawodawcę skutkom prawomocnego orzeczenia¹⁰⁵. Trudności związane ze stosowaniem prawa obcego występują jednak w różnym natężeniu, często bowiem są naturalną konsekwencją przyjętego w prawie prywatnym międzynarodowym mechanizmu kolizyjnego, a w odniesieniu do ubezwłasnowolnienia oraz uznania za zmarłego i stwierdzenia zgonu nie wydają się odbiegać od przeciętnych¹⁰⁶.

Za zasadniczym wyłączeniem w art. 13 i art. 14 p.p.m. właściwości prawa obcego mogłoby przemawiać uznanie przez ustawodawcę, że unormowanie ubezwłasnowolnienia oraz uznania za zmarłego i stwierdzenia zgonu w krajowym prawie materialnym ma tak doniosłe znaczenie dla polskiego porządku prawnego, że wymaga szczególnej ochrony również w polskim prawie prywatnym międzynarodowym¹⁰⁷. Dotychczas jednak nie wykazano w doktrynie, aby dopuszczenie w tych sprawach do głosu prawa obcego naruszało ważne interesy naszego państwa. Gdyby jednak uznać, że niektóre normy krajowego prawa materialnego dotyczące wspomnianych spraw odznaczają się taką doniosłością, to istnieje możliwość nadania im preferencyjnego znaczenia w postaci przepisów koniecznego zastosowania.

Przytoczone argumenty, nawiązujące do interesu polskiego porządku prawnego, które przemawiają za mechanizmem kolizyjnoprawnym przyjętym w art. 13 i art. 14 p.p.m., nie usuwają jednak zasadniczej wątpliwości, czy rozwiązania tam przewidziane nie faworyzują nadmierne prawa polskiego i sprzyjają dążeniu do międzynarodowej harmonii

---

¹⁰³ Por. M. Pilich, w: *Prawo... Komentarz*, red. J. Poczobut, 2017, s. 296, nb. 1, s. 298—299, nb. 1.

¹⁰⁴ Por. A. Mączyński, *Prawo...*, s. 734; M. Pilich, w: *Prawo... Komentarz*, red. J. Poczobut, 2017, s. 298, nb. 1 oraz A. Kozioł, K. Sznajder-Peroń, w: *Prawo... Komentarz*, red. M. Pazdan, s. 193, nb. 17.

¹⁰⁵ Por. M. Pazdan, *Podmioty...*, s. 593, nb. 68; M. Pilich, w: *Prawo... Komentarz*, red. J. Poczobut, 2017, s. 298—299.

¹⁰⁶ Por. M. Mączyński, *Prawo...*, s. 734.

¹⁰⁷ Por. M. Mączyński, *Prawo...*, s. 734, 736.

rozstrzygnięć. Nie zmienia to jednak faktu, że unormowania kolizyjne przyjmowane na świecie w odniesieniu do omawianych kwestii dalekie są od jednolitości. W wielu obcych kodyfikacjach prawa prywatnego międzynarodowego przewidziano dla uznania za zmarłego i stwierdzenia zgonu właściwość *legis fori*; w niektórych z nich dopuszczono wyjątki na rzecz prawa własnego ze względu na różne okoliczności, np. uzasadniony interes, lub przewidziano możliwość podjęcia na podstawie własnego prawa ochronnych środków tymczasowych¹⁰⁸.

Stosunkowo nieliczne obce kodyfikacje tego prawa, w których unormowano statut ubezwłasnowolnienia, przewidują właściwość prawa ojczystego osoby podlegającej ubezwłasnowolnieniu (art. 8 ust. 1 greckiego kodeksu cywilnego z 1940 r.¹⁰⁹, § 15 w zw. z § 9 ust. 1 zd. 1 austriackiej ustawy związkowej z 1978 r. o prawie prywatnym międzynarodowym¹¹⁰, art. 14 ust. 3 jugosłowiańskiej ustawy z 1982 r. o rozstrzyganiu kolizji ustaw z przepisami państw obcych w określonych stosunkach¹¹¹, która nadal obowiązuje w Serbii, oraz art. 54 ust. 1 zd. 1 bułgarskiego kodeksu prawa prywatnego międzynarodowego z 2005 r.¹¹²), właściwość tego prawa z zastrzeżeniem właściwości *legis fori* dla skutków ubezwłasnowolnienia (§ 4 ust. 1 obowiązującej do końca 2006 r. japońskiej ustawy z 1898 r. o stosowaniu ustaw¹¹³ oraz mający takie samo brzmienie § 7 ust. 1 obowiązującej do końca 2000 r. południowokoreańskiej ustawy nr 966 z 1962 r. o stosunkach cywilnych powiązanych z zagranicą¹¹⁴) lub za pomocą jednostronnej normy kolizyjnej — właściwość *legis fori* (§ 8 niemieckiej ustawy z 1896 r. wprowadzającej kodeks cywilny¹¹⁵). Na tym tle przyjęcie w art. 13 i art. 14 p.p.m. bezwyjątkowej właściwości prawa polskiego nie jawi się jako szczególnie rażące lub odbiegające od normy. Niezależnie od tego wydaje się jednak, że nie zachodzą jakieś szczególnie istotne przesłanki uniemożliwiającej lub

¹⁰⁸ Przegląd tych rozwiązań w odniesieniu do uznania za zmarłego i stwierdzenia zgonu przedstawił M. Pazdan, *Podmioty...*, s. 591—592, nb. 65.

¹⁰⁹ Przekład na język polski J. Poczobut, *Kodyfikacje...*, s. 39.

¹¹⁰ Przekład na język polski J. Poczobut, *Kodyfikacje...*, s. 18—19.

¹¹¹ Przekład na język polski J. Poczobut, *Kodyfikacje...*, s. 5.

¹¹² Przekład na język polski P. Ptak, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2009, z. 1, s. 262.

¹¹³ Przekład na język niemiecki R. Huch, *Japan*, in: *Quellen des internationalen Privatrechts — Nationale Kodifikationen*, Hrsg. A.N. Makarov, Aufl. 3, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1978, s. 148, przedruk w: *Außereuropäische IPR-Gesetze*, Hrsg. J. Kropholler, H. Krüger, W. Riering, J. Samtleben, K. Siehr, Hamburg / Würzburg, 1999, s. 308.

¹¹⁴ Przekład na język niemiecki R. Huch, *(Süd-) Korea*, in: *Quellen...*, s. 153, przedruk in: *Außereuropäische IPR-Gesetze...*, s. 458.

¹¹⁵ Przekład na język polski J. Poczobut, *Kodyfikacje...*, s. 76.

utrudniające uproszczenie obowiązujących regulacji i nadanie im jednoznacznego charakteru, które mogłoby polegać na przyjęciu w zupełnych normach kolizyjnych bezwyjątkowej właściwości *legis patriae*¹¹⁶. Takie rozwiązanie pozwoliłoby uniknąć zarzutu nieuzasadnionego lub nadmiernego faworyzowania prawa własnego.

6. Krajowa tendencja legislacyjna

Porównanie treści wszystkich trzech polskich kodyfikacji prawa prywatnego międzynarodowego prowadzi do wniosku, że zaszła ewolucja przyjętych tam rozwiązań w kierunku zmniejszenia liczby odstępstw od zasady kolizyjnej równości systemów prawnych. Do ustawy kolizyjnej z 1965 r. nie włączono norm przewidujących preferencyjne traktowanie prawa polskiego, które były zawarte w następujących przepisach ustawy kolizyjnej z 1926 r. o prawie prywatnym międzynarodowym: w art. 6 ust. 3 zd. 1 określającym statut ważności wskazanych czynności prawnych, które dotyczą nieruchomości położonej w Polsce¹¹⁷, art. 8 pkt 5 regulującym statut umów ubezpieczenia zawartych z przedstawicielstwem zagranicznego zakładu mającym siedzibę w Polsce¹¹⁸, art. 12 ust. 2 o prawie właściwym dla oceny nieusuwalnych w drodze dyspensy przeszkód zawarcia małżeństwa przez cudzoziemca w Polsce¹¹⁹, art. 21 ust. 2 okre-

¹¹⁶ Por. M. Mączyński, *Prawo...*, s. 736, który jako rozwiązanie alternatywne rozważa poddanie tych spraw właściwości *legis fori*.

¹¹⁷ „Art. 3) Nabycie, zmiana lub umorzenie praw rzeczowych na nieruchomości położonej w Polsce, jak również zobowiązania z czynności prawnych wynikające, na podstawie których prawa takie mają być nabyte, zmienione lub umorzone, podlegają co do formy, jak i innych warunków ważności, wyłącznie prawu obowiązującemu w Polsce. Nie dotyczy się to jednak obowiązków wynikających ze stosunków rodzinnych lub spraw spadkowych”.

¹¹⁸ „Art. 8. Jeżeli strony nie oznaczyły właściwego prawa, natenczas stosuje się: [...] 5) do umów o ubezpieczenie — prawo obowiązujące w siedzibie zakładu ubezpieczającego, do umów zawartych z przedstawicielstwem zagranicznego zakładu mającym siedzibę w Polsce — prawo w Polsce obowiązujące”.

¹¹⁹ „Art. 12. 2) Cudzoziemcom, którzy by według swych praw ojczystych mogli zawrzeć związek małżeński, nie wolno, mimo to, zawierać małżeństwa w Polsce przed tujejszymi władzami, jeżeli przeciw podobnemu małżeństwu według prawa w Polsce obowiązującego zachodzi jedna z następujących nieusuwalnych w drodze dyspensy przeszkód ważnego małżeństwa: 1) pokrewieństwo lub powinowactwo, 2) nastawanie na życie małżonka, 3) zawarty poprzednio związek małżeński, 4) różnica religii, wyższe święcenia kapłańskie i uroczyste śluby zakonne”.

ślającym statut ustalenia nieślubnego ojcostwa, wzajemnych praw i obowiązków ojca i dziecka oraz ojca i matki, jeżeli w chwili urodzenia się dziecka rodzice mają miejsce zamieszkania w Polsce, a obowiązujące w Polsce prawo właściwe [dla ojca — J.P.] jest dla dziecka korzystniejsze¹²⁰, art. 26 zd. 1 o statucie zarządzeń opiekuńczych dla cudzoziemców zamieszkałych lub posiadających majątek w Polsce, o ile władza obcego państwa nie czyni tego w dostatecznej mierze¹²¹, art. 34 przewidującym prawo właściwe dla postępowania przez władze polskie w określonych sytuacjach ze spuścizną po cudzoziemcu znajdującą się w Polsce¹²² oraz art. 40 o odwiecie kolizyjnym¹²³.

Natomiast do ustawy o prawie prywatnym międzynarodowym z 2011 r. nie przejęto zawartych w ustawie kolizyjnej z 1965 r.: art. 7 w części określającej prawo zastępczo właściwe w razie niemożności ustalenia okoliczności, od których zależy właściwość określonego prawa obcego¹²⁴, oraz art. 10 określającego prawo właściwe dla oceny zdolności cudzoziemca, który będąc niezdolny według swego prawa ojczystego, dokonał w Polsce czynności prawnej mającej wywrzeć skutek w Polsce¹²⁵. Zmniejszanie w kolejnych kodyfikacjach polskiego prawa prywatnego międzynarodowego liczby przepisów preferujących prawo krajowe wskazuje na stały postęp w kierunku urzeczywistnienia zasady kolizyjnej równości systemów prawnych.

---

¹²⁰ „Art. 21. 2) Jeżeli w tym czasie [tj. w chwili urodzenia się dziecka — J.P.] i ojciec nieślubny, i matka mają miejsce zamieszkania w Polsce, należy [dla ustalenia nieślubnego ojcostwa, wzajemnych praw i obowiązków ojca i dziecka oraz ojca i matki — J.P.] stosować obowiązujące w Polsce prawo właściwe, gdy dla dziecka jest korzystniejsze”.

¹²¹ „Art. 26. Dla cudzoziemców, potrzebujących opieki, a zamieszkałych lub posiadających majątek w Polsce, władza polska wyda według własnych praw wszelkie potrzebne zarządzenia opiekuńcze stałe lub czasowe, o ile tego władza obcego państwa nie czyni w dostatecznej mierze. Powody i terminy ustanowienia i zniesienia opieki ocenia się według ustawy ojczystej cudzoziemca”.

¹²² „Art. 34. Jednakże na żądanie osoby wykazującej swe prawa spadkowe, a zamieszkałej w Polsce lub posiadającej obywatelstwo polskie władze postępować będą ze spuścizną [po cudzoziemcu — J. P.] znajdującą się w Polsce, tak jak gdyby pozostała po obywatelu polskim. Stosować przy tym będą prawo ojczyste spadkodawcy (art. 28)”.

¹²³ Zob. przyp. 36.

¹²⁴ „Art. 7. [...] jeżeli nie można stwierdzić treści właściwego prawa obcego, stosuje się prawo polskie”.

¹²⁵ „Art. 10. Jeżeli cudzoziemiec niezdolny według swego prawa ojczystego dokonał w Polsce czynności prawnej mającej wywrzeć skutek w Polsce, zdolność cudzoziemca podlega w tym zakresie prawu polskiemu, o ile wymaga tego ochrona osób działających w dobrej wierze. Przepisu tego nie stosuje się do czynności prawnych z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego oraz prawa spadkowego”.

7. Stanowiska w krajowej doktrynie

Za obowiązywaniem „zasady równorzędności praw obowiązujących na różnych terytorjach” pod rządami ustawy z dnia 2 sierpnia 1926 r. — Prawo prywatne międzynarodowe opowiedział się K. Przybyłowski, podkreślając, że „jakieś zasadniczo gorsze traktowanie obcych praw byłoby sprzeczne z podstawowymi zasadami współczesnego polskiego prawa prywatnego międzynarodowego”¹²⁶. Pogląd ten zachował aktualność w okresie obowiązywania ustawy kolizyjnej z 1965 r.¹²⁷ i został współcześnie podtrzymany na gruncie ustawy kolizyjnej z 2011 r.¹²⁸ Jego trafność nie budzi wątpliwości w odniesieniu do polskiego systemu prawa prywatnego międzynarodowego i znaczącej liczby obcych, w szczególności kontynentalno-europejskich, systemów prawa prywatnego międzynarodowego. Nadawanie mu jednak charakteru uniwersalnego przez przyjęcie, że zasada równorzędności własnego i obcych porządków prawnych jest w prawie kolizyjnym powszechnie przyjmowana¹²⁹ wydaje się bardzo przesadzone. Z tego też względu gorzej niż własne jest w szczególności traktowane prawo obce w państwach anglosaskich, gdzie o właściwości prawa decyduje zasadniczo w poszczególnych sprawach sędzia, oceniając cele i interesy pozostających w kolizji porządków prawnych, i w których prawo obce postrzega się nie jako prawo, lecz jako fakt wymagający udowodnienia¹³⁰.

K. Przybyłowski¹³¹ poszukiwał uzasadnienia dla zasady kolizyjnej równorzędności systemów prawa obowiązujących na różnych terytoriach w sformułowanym przez Savigny’ego postulacie legislacyjnym, aby dążyć do stanowienia takich norm kolizyjnych, które byłyby akceptowalne w innych państwach i mogły wejść w skład jednolitego dla wszystkich

¹²⁶ K. Przybyłowski, *Prawo...*, s. 97.

¹²⁷ Zob. W. Ludwiczak, *Międzynarodowe...*, wyd. 2., s. 96 (tak samo w wyd. 3.—5. tegoż podręcznika); M. Pazdan, *Prawo prywatne międzynarodowe. Zarys wykładu*, PWN, Warszawa, 1987, s. 77 (tak samo w wyd. 2.—15. tegoż podręcznika); M. Sośniak, *Prawo prywatne międzynarodowe*, wyd. 1., Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, 1978, s. 65 (tak samo w wyd. 2.—3. tegoż podręcznika); B. Walaszek, *Zasady dotyczące pojmowania i stosowania właściwego prawa*, w: B. Walaszek, M. Sośniak, *Zarys prawa prywatnego międzynarodowego*, PWN, Warszawa, 1968, s. 128—129 (tak samo w wyd. 2. tegoż podręcznika).

¹²⁸ Zob. M. Pazdan, *Prawo...*, wyd. 16., 2017, s. 11, nb. 111; K. Sznajder-Peroń, *Zagadnienia...*, s. 510, nb. 377.

¹²⁹ Tak K. Sznajder-Peroń, *Zagadnienia...*, s. 510, nb. 377.

¹³⁰ Por. J. Kropholler, *Internationales...*, s. 89—93; M. Martinek, J. Poczobut, *Doświadczenia...*, s. 749—755; G. Schulze, *Die Überwindung...*, s. 1105; K. Schurig, *Geschichte*, in: G. Kegel, K. Schurig, *Internationales...*, s. 178—180, 197—202.

¹³¹ Por. K. Przybyłowski, *Prawo...*, s. 97.

państw prawa prywatnego międzynarodowego¹³². W dotyczących ustawy o prawie prywatnym międzynarodowym z 1926 r. materiałach kodyfikacyjnych podkreślono dążenie do ideału, którym byłby „prawdziwie międzynarodowy” system prawa kolizyjnego, „jeden i ogólnie obowiązujący”, oraz konieczność „liberalnego traktowania i respektu dla państw i praw obcych”, ponieważ tylko w ten sposób można skłonić „inne państwa do podobnego respektu dla państwa i prawa polskiego”¹³³.

Odmienny, odosobniony pogląd na gruncie stanu prawnego stworzonego przez ustawę kolizyjną z 1965 r. wyraził S. Sołtysiński. Stwierdził on, że polskie prawo prywatne międzynarodowe nigdzie nie statuuje dyrektywy lub zasady pełnej równorzędności wszystkich praw, ani nie zakazuje faworyzowania właściwości *legis fori*, natomiast w art. 2 § 1, 7, 10, 11 § 2 i 18 *in fine* p.p.m. 1965 przewidziano preferencyjne traktowanie prawa polskiego. Z tych faktów wspomniany autor wywodzi istnienie dyrektywy ograniczonego faworyzowania właściwości prawa polskiego i uznaje ją za uzasadnioną zarówno ważnymi interesami państwa, jak i praktycznymi względami funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości. Postulat rezygnacji z faworyzowania prawa polskiego jest dla niego trudny do przyjęcia nawet *de lege ferenda*, gdyż sądy każdego państwa stosują prawo, także prawo kolizyjne, zgodnie z celami i interesami forum. Według S. Sołtysińskiego, polskie prawo kolizyjne, podobnie jak obce systemy prawa prywatnego międzynarodowego, nie zapewnia absolutnie równorzędnego traktowania prawa obcego, a poszczególne systemy prawne różni jedynie stopień faworyzowania własnego porządku prawnego. Pełne zrównanie prawa własnego i obcego uważa za niemożliwe m.in. z uwagi na niedoskonałą znajomość treści i celów obcego prawa przez sędziów oraz rolę lokalnej kultury prawniczej. W konkluzji stwierdza, że zasady pełnej równorzędności nie da się uzasadnić ani na gruncie ówczesnie obowiązującej ustawy, ani tym bardziej na gruncie praktyki sądowej¹³⁴.

Przedstawiony wyżej pogląd trzeba uznać za wysoce dyskusyjny z kilku powodów. Po pierwsze, pobrzmiewają w nim wyraźnie echa określonych prądów amerykańskiej „rewolucji kolizyjnej”, których przedstawiciele kładli m.in. szczególny nacisk na uwzględnianie przy poszukiwaniu i określaniu prawa właściwego interesów państwa *fori*; takie podejście zostało zasadniczo odrzucone przez doktrynę prawa prywatnego międzynarodowego Europy kontynentalnej¹³⁵. Po drugie, istnienie zasa-

¹³² Por. F.C. von Savigny, *System...*, s. 115.

¹³³ Zob. K. Przybyłowski, *Prawo...*, s. 97.

¹³⁴ Zob. S. Sołtysiński, *Recenzja...*, s. 112.

¹³⁵ Zob. M. Martinek, J. Poczobut, *Doświadczenia...*, s. 749–753; J. Poczobut, A.W. Wiśniewski, *Wprowadzenie do problematyki prawa prywatnego międzynarodowego*, w: *Prawo... Komentarz*, red. J. Poczobut, 2017, s. 51 i n., nb. 21 i n.

dy pojmowanej jako reguła podstawowa, porządkująca określoną kategorię zjawisk, nie wyklucza logicznie wyjątków od niej, a zatem nietrafne jest przypisywanie zasadzie charakteru bezwyjątkowego.

Nie przeceniając znaczenia przytoczonych argumentów polemicznych, można by *prima facie* przyjąć, że wspomniana różnica poglądów ma charakter pozorny i jako taka jest pozbawiona doniosłości praktycznej, dotyczy bowiem jedynie adekwatności nazw opisujących stan faktyczny, co do istnienia i przejawów którego nie ma sporu. Takie podejście byłoby jednak błędne, ponieważ zawarty w nazwach obydwu zasad potencjał znaczeniowy ma znaczenie fundamentalne zarówno dla teorii, jak też praktyki prawa prywatnego międzynarodowego — wskazuje bowiem na generalne nastawienie ustawodawcy do traktowania prawa obcego jako potencjalnie właściwego. Akceptacja poglądu, zgodnie z którym w polskim prawie prywatnym międzynarodowym obowiązuje zasada ograniczonego faworyzowania prawa własnego, implikuje stwierdzenie, że ustawodawca z założenia takie podejście dopuszcza i przyjmuje je jako regułę, na której opiera się cały system tego prawa. Natomiast opowiedzenie się za zasadą kolizyjnej równości systemów prawnych sprawia, że uprzywilejowanie prawa własnego jest w tym systemie jedynie wyjątkiem od zasady. Nie zmienia tego fakt, że w prawie kolizyjnym żadnego państwa zasada ta nie została w pełni osiągnięta i nic nie wskazuje na to, aby nawet w znacznie odległej przyszłości stan ten uległ zmianie. Dlatego trzeba raczej przyjąć, że zasada kolizyjnej równości systemów prawnych stanowi dotąd nieosiągalny ideał, do którego urzeczywistnienia należy jednak dążyć. Byłby on do osiągnięcia w wyniku całkowitej unifikacji prawa prywatnego międzynarodowego w płaszczyźnie międzynarodowej, na co się nie zanosi w przewidywalnym horyzoncie czasowym, mimo wysiłków Haskiej Konferencji Prawa Prywatnego Międzynarodowego oraz innych uniwersalnych i regionalnych organizacji międzynarodowych¹³⁶.

8. Wnioski

Podsumowanie przeprowadzonych wyżej rozważań na temat zasady równości systemów prawnych w polskim prawie prywatnym międzynarodowym można sprowadzić do następujących stwierdzeń:

---

¹³⁶ Por. J. Poczobut, *Interes...*, s. 14.

- 1) u podstaw zasady kolizyjnej równości systemów prawnych wszystkich państw leżą koncepcje suwerenności i równości państw wypracowane w doktrynie prawa międzynarodowego publicznego;
- 2) wymaganie równorzędnego traktowania w prawie kolizyjnym wszystkich systemów prawnych wynikało logicznie ze sformułowanej w XVII w. przez P. i J. Voetów oraz U. Hubera teorii kurtuazji międzynarodowej, która uzasadniała stosowanie prawa obcego;
- 3) zasada równości systemów prawnych stanowiła jedno z głównych założeń stworzonej w połowie XIX w. przez F.C. von Savigny'ego teorii siedziby stosunku prawnego, która wywiera przemożny wpływ również na współczesne prawo prywatne międzynarodowe;
- 4) według zasady kolizyjnej równości systemów prawnych, każdy z nich może okazać się prawem właściwym dla odpowiednio określonej sytuacji życiowej i powinien być z tej perspektywy traktowany na równi z innymi, a więc bez różnicowań zarówno dyskryminacyjnych, jak i preferencyjnych; dopuszczalne są od niej uzasadnione wyjątki na rzecz *legis fori*;
- 5) zasada kolizyjnej równości systemów prawnych powinna znajdować wyraz nie tylko w procesie stanowienia, lecz również wykładni i stosowania prawa prywatnego międzynarodowego, w szczególności przy posługiwaniu się analogią i wypełnianiu luk;
- 6) z zasady równości wszystkich systemów prawnych w prawie prywatnym międzynarodowym można wywodzić ściśle z nią powiązaną zasadę niestosowania kolizyjnej wzajemności;
- 7) równe traktowanie z kolizyjnego punktu widzenia własnego i obcych porządków prawnych znajduje wyraz w zasadniczym określaniu przez polskiego ustawodawcę prawa właściwego za pomocą zupełnych norm kolizyjnych, które dopuszczają na równi właściwość prawa własnego i obcego dla odpowiednio zdefiniowanych sytuacji życiowych; potwierdzenia zasady kolizyjnej równorzędności systemów prawnych można także upatrywać w art. 9 zd. 2, art. 10 ust. 1 i art. 67 p.p.m., przewidujących stosowanie jako właściwego prawa, z którym stosunek prawny jest najściślej związany;
- 8) większość norm polskiego prawa prywatnego międzynarodowego traktuje prawo obce na równi z prawem własnym, a tylko nieliczne z nich faworyzują prawo polskie, nakazując jego wyłączne stosowanie w określonych sytuacjach; za odstępstwa od zasady równości systemów prawnych w tym prawie należy uznać preferencyjne traktowanie prawa własnego w: art. 2 ust. 1 — łącznik obywatelstwa, art. 5 ust. 1 — odesłanie zwrotne, art. 7 — klauzula porządku publicznego, art. 8 ust. 1 — przepisy wymuszające swoje zastosowanie, art. 10 ust. 2 — statut zastępczy w razie niemożności stwierdzenia

treści właściwego prawa obcego oraz art. 13 ust. 2 — statut ubezwłasnowolnienia cudzoziemca, jeżeli orzeka o tym sąd polski, i art. 14 ust. 2 p.p.m. — statut uznania za zmarłego i stwierdzenia zgonu, jeżeli orzeka o tym sąd polski;

- 9) za utrzymaniem w obecnym brzmieniu regulacji w ustawie kolizyjnej z 2011 r. klauzuli porządku publicznego i przepisów koniecznego zastosowania przemawiają w szczególności uzasadnione interesy krajowego porządku prawnego oraz fakt unormowania tych instytucji w jednolitym prawie kolizyjnym Unii Europejskiej; nie budzi również zastrzeżeń przyjęcie *legis fori* jako statutu zastępczego na wypadek niemożności stwierdzenia w rozsądnym terminie treści właściwego prawa obcego, przede wszystkim z uwagi na powszechność w skali światowej takiej regulacji, chociaż można rozważyć rozwiązanie odmienne, np. stosowanie wtedy jako statutu zastępczego prawa państwa, z którym dany stosunek prawny wykazuje najściślejszy związek w następnej kolejności, tzn. przy uwzględnieniu faktu, że nie zachodzi możliwość zastosowania właściwego prawa obcego;
- 10) za niemające dostatecznego uzasadnienia i dlatego nadmiernie niespójne z zasadą kolizyjnej równości systemów prawnych trzeba uznać preferencyjne traktowanie prawa polskiego jako prawa ojczystego w art. 2 ust. 1 p.p.m. dotyczącym wielości obywatelstw; istotne argumenty przemawiają za zastąpieniem art. 2 ust. 1 i art. 2 p.p.m. nowym ustępem drugim w brzmieniu: „Osoba fizyczna mająca obywatelstwo dwóch lub więcej państw podlega jako prawu ojczystemu prawu tego z nich, z którym jest najściślej związana”;
- 11) zmniejszeniu dysproporcji w traktowaniu prawa własnego i obcego w art. 5 ust. 1 p.p.m. sprzyjałoby co najmniej dodanie ustępu drugiego (lub trzeciego — w zależności od lokalizacji obecnego ustępu drugiego) o odesłaniu dalszym w brzmieniu proponowanym w projekcie rządowym obowiązującej obecnie ustawy kolizyjnej: „Jeżeli obce prawo ojczyste, wskazane jako właściwe przez ustawę niniejszą, każe stosować do danego stosunku prawnego inne prawo obce, stosuje się to prawo, chyba że prawo to nie uznaje się za właściwe do oceny tego stosunku prawnego”; do przyjęcia byłaby również rezygnacja w proponowanym ustępie z wymagania, aby prawo wskazane było prawem ojczystym;
- 12) przeważają argumenty za rezygnacją z ustępu drugiego art. 13 i art. 14 p.p.m. i w konsekwencji bezwyjątkowym poddaniem zarówno ubezwłasnowolnienia, jak też uznania za zmarłego i stwierdzenia zgonu osoby fizycznej jej prawu ojczystemu; rezygnacja ze wspomnianych przepisów nie naruszyłaby żadnych godnych ochrony interesów polskiego państwa i systemu prawnego, tym bardziej, że wie-

le obcych systemów prawa prywatnego międzynarodowego odbywa się bez podobnych regulacji;

- 13) zmniejszanie w kolejnych kodyfikacjach polskiego prawa prywatnego międzynarodowego liczby przepisów preferujących prawo krajowe wskazuje na stały postęp w kierunku urzeczywistnienia zasady kolizyjnej równości systemów prawnych;
- 14) zdecydowana większość przedstawicieli krajowej i europejskiej doktryny prawa prywatnego międzynarodowego opowiada się za istnieniem w tym prawie zasady równości systemów prawnych; przypadki uprzywilejowania prawa własnego postrzegane są przez nich jako wyjątki od tej zasady; wspomniana zasada ma znaczenie fundamentalne zarówno dla teorii, jak też praktyki prawa prywatnego międzynarodowego — wskazuje bowiem na generalne nastawienie ustawodawcy do traktowania prawa obcego jako potencjalnie właściwego.

Konkludując, wypada stwierdzić, że w polskim prawie prywatnym międzynarodowym obowiązuje zasada równorzędnego traktowania wszystkich systemów prawnych na świecie, z których każdy powinien być uznawany za potencjalnie właściwy dla odpowiednio określonej sytuacji życiowej. Przewidziane wyjątki od tej zasady nie przeczą jej istnieniu, chociaż obecny stan w tym zakresie trudno uznać za w pełni zadowalający. Mimo że w zestawieniu z obcymi kodyfikacjami dotyczą one porównywalnych kwestii i nie występują w nadmiernej liczbie, zachodzą istotne przesłanki do eliminacji niektórych z nich. Zasada kolizyjnej równości systemów prawnych w prawie polskim należy zatem do sfery rzeczywistości, a nie fikcji.

Bibliografia

- Allerhand M., *Uwagi do projektu międzynarodowego prawa prywatnego*, Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej (Sekcja prawa cywilnego), Kraków, 1920.
- Außereuropäische IPR-Gesetze*, Hrsg. J. Kropholler, H. Krüger, W. Riering, J. Samtleben, K. Siehr, Deutsches Notarinstitut, Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Privatrecht, Hamburg—Würzburg, 1999.
- Barcik J., Srogosz T., *Prawo międzynarodowe publiczne*, wyd. 3., C.H. Beck, Warszawa, 2017.
- Currie B., Hill Schreter H., *Unconstitutional Discrimination in the Conflict of Laws: Equal Protection*, „The University of Chicago Law Review” 1960, vol. 28.

- Currie B., Hill Schreter H., *Unconstitutional Discrimination in the Conflict of Laws: Privileges and Immunities*, „Yale Law Journal” 1960, vol. 69.
- Czapliński W., Wyrozumska A., *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*, wyd. 3., C.H. Beck, Warszawa, 2014.
- Dannemann G., *Accidental discrimination in the conflict of laws: Applying, considering and adjusting rules from different jurisdictions*, „Yearbook of Private International Law” 2008, T. 10.
- Dannemann G., *Die ungewollte Diskriminierung in der internationalen Rechtsanwendung: Zur Anwendung, Berücksichtigung und Anpassung von Normen aus unterschiedlichen Rechtsordnungen*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2000.
- Erciński T., *Prawo obce w sądowym postępowaniu cywilnym*, PWN, Warszawa, 1981.
- Etter K.H., *Vom Einfluss des Souveränitätsgedankens auf das Internationale Privatrecht*, Poligraphischer Verlag, Zürich, 1959.
- Foyer J., *Légalité en droit international privé*, „Archives de philosophie du droit” 2008, T. 51.
- French D., MacCall-Smith K., Ruiz Abou-Nigm V., *Introduction: Systematic Dialogue: Identifying Commonalities and Exploring Linkages in Private and Public International Law*, in: *Linkages and Boundaries in Private and Public International Law*, Eds. D. French, K. MacCall-Smith, V. Ruiz Abou-Nigm, Hart Publishing, Oxford—London—New York—New Delhi—Sydney, 2018.
- Fuchs B., *Statut kontraktowy a przepisy wymuszające swoje zastosowanie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, 2003.
- Gnela B., *Prawo właściwe dla przysposobienia według nowej ustawy — Prawo prywatne międzynarodowe*, w: *Współczesne wyzwania prawa prywatnego międzynarodowego*, red. J. Poczobut, Wolters Kluwer, Warszawa, 2013.
- Gnela B., *Przysposobienie w prawie prywatnym międzynarodowym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 1983 [niepubl. rozpr. dokt.].
- Góralczyk W., Sawicki S., *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, wyd. 16., Wolters Kluwer, Warszawa, 2015.
- Hammer-Bodelet S., *Légalité des sexes en droit international privé*, Université de Rouen, Rouen, 2008 [niepubl. rozpr. dokt.].
- Henrich D., *Der Renvoi: Zeit für einen Abgesang*, in: *Grenzen Überwinden — Prinzipien bewahren. Festschrift für Berndt von Hoffmann zum 70. Geburtstag am 28 Dezember 2011*, Hrsg. H. Kronke, K. Thorn, Verlag Ernst und Werner Giesecking, Bielefeld, 2011.
- Hills A., *Connecting Public and Private International Law*, in: *Linkages and Boundaries in Private and Public International Law*, Hrsg. D. French, K. MacCall-Smith, V. Ruiz Abou-Nigm, Hart Publishing, Oxford—London—New York—New Delhi—Sydney, 2018.
- Jakubowski J., *Prawo międzynarodowe prywatne. Zarys wykładu*, PWN, Warszawa, 1984.

- Jessel Ch., *Równouprawnienie mężczyzny i kobiety w zakresie skutków małżeństwa na tle międzynarodowego prawa prywatnego RFN*, „Studia Prawnicze” 1978, z. 3.
- Kinsch M.P., *Principes d'égalité et conflits de lois*, in: *Droit international privé, Travaux du Comité français de droit international privé*, Paris, 2005.
- Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego. *Projekt ustawy prawo prywatne międzynarodowe*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2006, z. 3.
- Kropholler J., *Internationales Privatrecht einschließlich der Grundbegriffe des Internationalen Zivilverfahrensrechts*, Aufl. 6, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 2006.
- Lelouvier A., *La principe d'égalité en droit international privé: essai d'une approche systémique*. École doctorale Droit et Science Politique, Toulouse, 2019 [niepubl.].
- Lorenz E., *Zur Struktur des IPR*, Duncker & Humblod, Berlin, 1977.
- Løvdal L., *Private international law, Muslim laws and gender equality: The adjudication of mahr in Scandinavian, English and French courts*, University of Oslo, Oslo, 2008 [niepubl. rozpr. dokt.].
- Ludwiczak W., *Międzynarodowe prawo prywatne*, PWN, Poznań, 1958.
- Ludwiczak W., *Międzynarodowe prawo prywatne*, wyd. 2., PWN, Warszawa, 1967.
- Ludwiczak W., *Międzynarodowe prawo prywatne*, wyd. 5., oprac. K. Kruczałak, Przedsiębiorstwo Wydawnicze „Ars boni et aequi”, Poznań, 1996.
- Ludwiczak W., *Zasada równouprawnienia płci w zakresie małżeńskich stosunków osobistych i majątkowych w systemach międzynarodowego prawa prywatnego państw socjalistycznych, ze szczególnym uwzględnieniem prawa polskiego*, „Studia Prawnicze” 1978, z. 3.
- Martinek M., Poczobut J., *Doświadczenia Niemiec i Szwajcarii w kodyfikacji prawa prywatnego międzynarodowego*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2003, z. 4.
- Mataczyński M., *Przepisy wymuszające swoje zastosowanie w prawie prywatnym międzynarodowym*, Zakamycze, Kraków, 2005.
- Mączyński A., *Kodyfikacyjne zagadnienia części ogólnej prawa prywatnego międzynarodowego*, w: *Studia i rozprawy. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Andrzejowi Całusowi*, red. A. Janik, SGH, Warszawa, 2009.
- Mączyński A., *Prawo właściwe dla ubezwłasnowolnienia i uznania za zmarłego*, w: *Rozprawy cywilistyczne. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Edwardowi Drozdowi*, red. M. Pecyna, J. Pisuliński, M. Podrecka, LexisNexis, Warszawa, 2013.
- Mączyński A., *Statut personalny osób fizycznych. Refleksje „de lege lata” i „de lege ferenda”*, w: *„Leges sapere”. Studia i prace dedykowane profesorowi Januszowi Sondłowi w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*, red. W. Uruszczak, P. Święcicka, A. Kremer, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 2008.
- Neuhaus P.H., *Freiheit und Gleichheit im internationalen Immaterialgüterrecht*. „Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht” 1976, H. 1.

- Nowicka A., w: *Prawo prywatne międzynarodowe. Komentarz*, red. J. Poczobut, Wolters Kluwer, Warszawa, 2017.
- Pazdan M., *O potrzebie reformy polskiego prawa prywatnego międzynarodowego i niektórych proponowanych rozwiązaniach*. „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2000, z. 3.
- Pazdan M., *Osoby fizyczne*, w: *System Prawa Prywatnego*, T. 20A, *Prawo prywatne międzynarodowe*, red. M. Pazdan, C.H. Beck, Warszawa, 2014.
- Pazdan M., *O sposobach usuwania kolizji wynikających z wielorakiego obywatelstwa w prawie prywatnym międzynarodowym*, „*Studia Iuridica Agraria*” 2005, T. 5 [dedykowany Profesorowi Andrzejowi Stelmachowskiemu, red. S. Prutis, Temida 2, Białystok].
- Pazdan M., *O zmiennych losach i perspektywach na przyszłość odesłania w prawie prywatnym międzynarodowym*, w: *Oblicza prawa cywilnego. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Janowi Błęszyńskiemu*, red. K. Szczepanowska-Kozłowska, Wolters Kluwer, Warszawa, 2009.
- Pazdan M., *Podmioty stosunków prywatnoprawnych*, w: *System Prawa Prywatnego*, T. 20A, *Prawo prywatne międzynarodowe*, red. M. Pazdan, C.H. Beck, Warszawa, 2014.
- Pazdan M., *Prawo prywatne międzynarodowe*, wyd. 1., PWN, Warszawa, 1987.
- Pazdan M., *Prawo prywatne międzynarodowe*, wyd. 10., LexisNexis, Warszawa, 2007.
- Pazdan M., *Prawo prywatne międzynarodowe*, wyd. 11., LexisNexis, Warszawa, 2008.
- Pazdan M., *Prawo prywatne międzynarodowe*, wyd. 16., Wolters Kluwer, Warszawa, 2017.
- Pazdan M., *Stosowanie obcych norm kolizyjnych*, „*Problemy Prawa Prywatnego Międzynarodowego*” 2016, T. 18.
- Peari S., *The Foundations of Choice of Law. Choice and Equality*, Oxford University Press, Oxford, 2018.
- Pieńkos J., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Zakamycze, Kraków, 2004.
- Pilich M., *Zasada obywatelstwa w prawie prywatnym międzynarodowym. Zagadnienia podstawowe*, Wolters Kluwer, Warszawa, 2015.
- Pilich M., w: *Prawo prywatne międzynarodowe. Komentarz*, red. J. Poczobut, Wolters Kluwer, Warszawa, 2017.
- Poczobut J., *Interes w prawie prywatnym międzynarodowym. Zagadnienia węzłowe*, „*Problemy Prawa Prywatnego Międzynarodowego*” 2019, T. 19.
- Poczobut J., *Kodyfikacje prawa prywatnego międzynarodowego Albanii, Austrii, Czechosłowacji, Egiptu, Grecji, Hiszpanii, Jugosławii, NRD, Portugalii, RFN, Szwajcarii, Turcji, Węgier, Włoch, ZSRR, EWG, Sorbog*, Warszawa, 1991.
- Poczobut J., *Statut zastępczy w nowej ustawie z 2011 r. — Prawo prywatne międzynarodowe — zagadnienia podstawowe*, w: *Prawo międzynarodowe — terażniejszość, perspektywy, dylematy. Księga jubileuszowa Profesora Zdzisława Galickiego*, red. E. Mikos-Skuza, K. Myszone Kostrzewa, J. Poczobut, Wolters Kluwer, Warszawa, 2013.

- Poczobut J., w: *Prawo prywatne międzynarodowe. Komentarz*, red. J. Poczobut, Wolters Kluwer, Warszawa, 2017.
- Poczobut J., Wiśniewski A.W., *Wprowadzenie do problematyki prawa prywatnego międzynarodowego*, w: *Prawo prywatne międzynarodowe. Komentarz*, red. J. Poczobut, Wolters Kluwer, Warszawa, 2017.
- Popiołek W., *Odeślanie*, w: *System Prawa Prywatnego*, T. 20A, *Prawo prywatne międzynarodowe*, red. M. Pazdan, C.H. Beck, Warszawa, 2014.
- Popiołek W., w: *Prawo prywatne międzynarodowe. Komentarz*, red. M. Pazdan, C.H. Beck, Warszawa, 2018.
- Protokoły obrad sekcji prawa cywilnego Komisji Kodyfikacyjnej*, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne” 1920, nr 1—4.
- Przybyłowski K., *Bezpaństwowość i wielorakie obywatelstwo*, nakład autora, Lwów, 1934.
- Przybyłowski K., *Prawo prywatne międzynarodowe. Część ogólna*, Księgarnia Gubrynowicz i Syn, Lwów, 1935.
- Przybyłowski K., *Z problematyki stosowania obcych norm kolizyjnych. Ustawowe uregulowanie uwzględniania obcych norm kolizyjnych w polskim prawie prywatnym międzynarodowym*, PWN, Kraków, 1959.
- Quellen des internationalen Privatrechts — Nationale Kodifikationen*, Ed. A.N. Makarov, Ed. 3, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1978.
- Rostworowski M., *Projekty ustaw o zbiegu ustawodawstw cywilnych w prawnym obrocie międzynarodowym i w obrocie wewnętrznym. Część I. Obrót prawny międzynarodowy*, Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej (Sekcja prawa cywilnego), Kraków, 1920.
- Savigny F.C. von, *System des heutigen römischen Rechts*, T. 8, Veit und Comp., Berlin, 1849.
- Schulze G., *Die Überwindung von Feindschaft durch Kollisionsrecht. Ein Grundgedanke des Internationalen Privatrechts von der Antike bis zu seiner Vergemeinschaftung in Europa*, in: *Kollision, Feindschaft und Recht*, Hrsg. A. Chanos, Ch. Papacharalambous, D. Pyrgakis, J. Strangas, M. Tsapogas, Nomos Verlagsgesellschaft, Athen, 2016.
- Schulze G., *Moralische Forderungen und das IPR*. „Praxis des Internationalen Privat- und Verhrensrechts” 2010, H. 4.
- Schurig K., *Anwendung ausländischen Rechts*, in: G. Kegel, K. Schurig, *Internationales Privatrecht. Ein Studienbuch*, Aufl. 9, C.H. Beck, München, 2004.
- Schurig K., *Geschichte*, in: G. Kegel, K. Schurig, *Internationales Privatrecht. Ein Studienbuch*, Aufl. 9, C.H. Beck, München, 2004.
- Schurig K., *Interessen*, in: G. Kegel, K. Schurig, *Internationales Privatrecht. Ein Studienbuch*, Aufl. 9, C.H. Beck, München, 2004.
- Schurig K., *Ordre public*, in: G. Kegel, K. Schurig, *Internationales Privatrecht. Ein Studienbuch*, Aufl. 9, C.H. Beck, München, 2004.
- Schurig K., *Rück- und Weiterverweisung*, in: G. Kegel, K. Schurig, *Internationales Privatrecht. Ein Studienbuch*, Aufl. 9, C.H. Beck, München, 2004.
- Shaw M.N.: *International Law*, Ed. 6, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

- Siehr K., *Równouprawnienie w zachodnioniemieckim prawie międzynarodowym dotyczącym stosunków między rodzicami a dziećmi*, „Studia Prawnicze” 1978, z. 3.
- Skąpski J., *Zasada równości płci w odniesieniu do stosunków między rodzicami a dziećmi (łącznie z adopcją) w socjalistycznych systemach prawa prywatnego międzynarodowego, ze szczególnym uwzględnieniem prawa polskiego*, „Studia Prawnicze” 1978, z. 3.
- Solomon D., *Die Renaissance des Renvoi im Europäischen Internationalen Privatrecht*, in: *Klaus Schurig zum 70. Geburtstag*, Hrsg. R. Michaels, D. Solomon, Sellier European Law Publishers, München, 2012.
- Sołtysiński S., *Recenzja pierwszego wydania podręcznika M. Pazdana, Prawo prywatne międzynarodowe. Zarys wykładu*. Warszawa 1987, s. 262, „Państwo i Prawo” 1988, z. 11.
- Sonnentag M., *Renvoi*, in: *Encyclopedia of Private International Law*, T. 2, eds. J. Basedow, G. Rühl, F. Ferrari, P. de Miguel Asensio, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UE, Northampton, MA, USA 2017.
- Sośniak M., *Prawo prywatne międzynarodowe*, wyd. 1., Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, 1978.
- Sośniak M., *Prawo prywatne międzynarodowe*, wyd. 3., Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, 1991.
- Sośniak M., *Rozwój nauki prawa prywatnego międzynarodowego*, w: *System Prawa Prywatnego*, T. 20A, *Prawo prywatne międzynarodowe*, red. M. Pazdan, C.H. Beck, Warszawa, 2014.
- Sośniak M., *Zasada równorzędności płci w zakresie zawarcia, unieważnienia i rozwiązania małżeństwa w socjalistycznych systemach prawa międzynarodowego prywatnego, ze szczególnym uwzględnieniem prawa polskiego*, „Studia Prawnicze” 1978, z. 3.
- Sznajder-Peroń K., *Nieemożność stwierdzenia treści prawa obcego w rozsądnym terminie — uwagi na tle art. 10 ust. 2 ustawy z dnia 4 lutego 2011 r. — Prawo prywatne międzynarodowe*, „Problemy Prawa Prywatnego Międzynarodowego” 2015, T. 16.
- Sznajder-Peroń K., *Zagadnienia związane z pojmowaniem i stosowaniem prawa właściwego*, w: *System Prawa Prywatnego*, T. 20A, *Prawo prywatne międzynarodowe*, red. M. Pazdan, C.H. Beck, Warszawa, 2014.
- Tomaszewski M., w: *Prawo prywatne międzynarodowe. Komentarz*, red. J. Poczubut, Wolters Kluwer, Warszawa, 2017.
- Vassilikakis E., *Orientations méthodologiques dans les codifications récentes du d.i.p. in Europe*, ANRT, Paris, 1987.
- Waehler J.P., *Równouprawnienie mężczyzny i kobiety w międzynarodowym prawie rozwodowym Republiki Federalnej Niemiec*, „Studia Prawnicze” 1978, z. 3.
- Walaszek B., *Łączniki*, w: B. Walaszek, M. Sośniak, *Prawo międzynarodowe prywatne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 1959.
- Walaszek B., *Zasady dotyczące pojmowania i stosowania własnego prawa*, w: B. Walaszek, M. Sośniak, *Zarys prawa międzynarodowego prywatnego*, PWN, Warszawa, 1968.

- Walaszek B., *Zasady dotyczące pojmowania i stosowania własnego prawa*, w: B. Walaszek, M. Sośniak, *Zarys prawa międzynarodowego prywatnego*, wyd. 2., PWN, Warszawa, 1973.
- Warbrick C., *States and Recognition*, in: *International Law*, ed. M.D. Evans, Oxford University Press, Oxford, 2006.
- Wengler W., *Das Gleichheitsprinzip im Kollisionsrecht*, in: *Eranion in honorem Georgii S. Maridakis*, T. 3, Universitas Athenis, Athen, 1964.
- Wengler W., *Zur Technik der internationalprivatrechtlichen Rechtsanwendungsanweisungen des IPR-„Reform“gesetzes von 1986*, „Rebels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht” 1989, H. 3.
- Wilderspin M., *Overriding mandatory rules*, in: *Encyclopedia of Private International Law*, T. 2, eds. J. Basedow, G. Rühl, F. Ferrari, P. de Miguel Asensio, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UE, Northampton, MA, USA 2017.
- Zachariasiewicz M., *Klauzula porządku publicznego*, w: *System Prawa Prywatnego*, T. 20A, *Prawo prywatne międzynarodowe*, red. M. Pazdan, C.H. Beck, Warszawa, 2014.
- Zachariasiewicz M., *Klauzula porządku publicznego jako instrument ochrony materialnoprawnych interesów i wartości „fori”*, C.H. Beck, Warszawa, 2018.
- Zachariasiewicz M., w: *Prawo prywatne międzynarodowe. Komentarz*, red. M. Pazdan, C.H. Beck, Warszawa, 2018.
- Zachariasiewicz M.A., *Przepisy wymuszające swoje zastosowanie*, w: *System Prawa Prywatnego*, T. 20A, *Prawo prywatne międzynarodowe*, red. M. Pazdan, C.H. Beck, Warszawa, 2014.
- Zachariasiewicz M.A., w: *Prawo prywatne międzynarodowe. Komentarz*, red. M. Pazdan, C.H. Beck, Warszawa, 2018.
- Zoll F., *Międzynarodowe i międzydzielnicowe prawo prywatne*, w: *Encyklopedia podręczna prawa prywatnego: założona przez Henryka Konica*, red. F. Zoll, J. Wasilkowski, z. 15 (z. 5, T. 2), Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”, Warszawa [b.d.w.].
- Zoll F., *Międzynarodowe i międzydzielnicowe prawo prywatne w zarysie*, Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”, Warszawa, 1937.
- Zoll F., *Projekty ustaw o polskim prawie międzynarodowym prywatnym i o prawie międzydzielnicowym prywatnym*, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne” 1920, nr 1—4.